

2023-05

jaargang 54
nummer 5
juni 2023

De Vrijdenker

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

Sinds 1856

zaterdag 1 juli:
Anton Constandse Lezing
en Vrijdenker van het Jaar
in Oudaen, Utrecht

Cleopatra
in kleur

Babbelen
met ChatGPT

Kerk en staat
volgens
Poetin

Bidden
op de openbare
school?

Podcasts van De Vrije Gedachte zijn op Youtube, dus met video, te bekijken via:

<https://www.youtube.com/@verenigingdevrijegedachte4805/videos>

Daarnaast zijn ze op Spotify te beluisteren via:

<https://open.spotify.com/show/6J0uDTp0PT06-grumVR1DZQ?si=e514d8dcdb31426d>

Als u zich 'abonneert' op de podcast en deze 'volgt' via deze kanalen en tevens 'likes' uitdeelt zal onze podcast sneller gevonden worden, ook door niet-leden. Zo kunt u ons helpen om de boodschap van DVG verder en sneller te verspreiden buiten onze vereniging.

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER

Voorkant: Stadsbibliotheek van Stuttgart, foto van Tobias Reich op Unsplash (zie de cover van het vorige nummer voor de buitenkant van het gebouw)

Achterkant: Bibliotheek van Trinity College in Dublin, foto van Alex Block op Unsplash

Anton Constandse Lezing 2023

Georganiseerd door de atheïstisch-humanistische vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Ontwapening zou nu de grootst denkbare revolutie zijn. Anton Constandse (1899-1985)

Vrijdenker, anarchist, journalist, atheïst en publicist Anton Constandse had als credo 'in niets neutraal'. Hij formuleerde een scherpe mening op basis van grondig onderzoek over tal van morele zaken. Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte probeert de geest van Constandse levend te houden door jaarlijks een Constandselezing te organiseren om de relevantie van vrijdenken, in de zin van rationele kritiek op de huidige samenleving, te uiten.

Dit jaar zal wiskundige, boekenvertaler, scepticus, vrijdenker en atheïst **Jan Willem Nienhuys** de Constandselezing houden.

De prijs van Vrijdenker van het Jaar wordt dit jaar uitgereikt aan classicus, vrijdenker, atheïst en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte, **Anton van Hooff**, die ook een rede zal houden.

Er is koffie/thee bij binnenkomst, muzikale omlijsting met piano en een borrel na afloop.

De Vrije Gedachte heet u hartelijk welkom op 1 juli in Stadskasteel Oudaen in Utrecht!

Locatie: Stadskasteel Oudaen, Oudegracht 99, Utrecht

Datum: zaterdag 1 juli 2023

Inloop: vanaf 13:00 uur

Aanvang: 14:00 uur

Einde: 16:30 uur

Borrel en napraten: 16:30 uur – 18:00 uur

Entree: gratis voor DVG-leden; niet-leden 10 Euro.

Programma:

13:00 uur: Inloop met koffie/thee

14:00 uur: Muzikaal welkom op de piano

14.10 uur: Welkom door **Stanley Bakker** (voorzitter DVG)

14.20 uur: Anton Constandse Lezing door **Jan Willem Nienhuys** (secretaris stichting Skepsis)

14.45 uur: Muzikaal intermezzo

15.00 uur: Pauze

15.20 uur: Laudatio op vrijdenker van het jaar **Anton van Hooff**, door **René van Elst** (hoofdredacteur De Vrijdenker)

15.35 uur: Dankwoord / rede door **Anton van Hooff**

16.10 uur: Muzikaal intermezzo op piano

16.20 uur: Slotwoord door **Stanley Bakker**

Luistert of kijkt u al naar de wekelijkse podcast van De Vrije Gedachte op YouTube, Spotify, AppleMusic? <https://www.youtube.com/watch?v=XIFJXcvnlj4&t=199s> SVP delen en liken!

Mail van **Gerard Schaff**

In de Vrijdenker van mei schrijft Anton van Hooft in de voetnoot [1] op pagina 19 dat het archief van Sikkens geen kopie had van de advertentie waar hij in het artikel naar verwijst.

De advertentie hiernaast stond op 24-12-1945 in twee kranten (Provinciale Drentsche en Asser Courant en de Gazet van Limburg).

Dank, Gerard Schaff, voor deze inzending! Google laat zien dat er nog enkele andere advertenties van Vettewinkel zijn geweest die zo op de oorlog teruggrepen. Kennelijk leefde in 1945 (nog) het misverstand dat Hitler een carrière als huisschilder had misgelopen.

Redactie.

De Vrijdenker

jaargang 54 • nummer 5 • juni 2023

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	Redactie/Bestuur	2
Het gedwongen celibaat 3: pauselijke terreur	Jan Willem Nienhuys	5
Van Sindala naar Cleopatra, een lange geschiedenis van opmerkelijke casting van acteurs	Maarten Gorter	8
Werelds Nieuws	René van Elst	11
Correspondentie met ChatGPT	Eelko de Vos	14
140 jaar geleden: Internationaal Vrijdenkerscongres te Amsterdam	R.C. Meyer / René van Elst	17
Wulf, Andrea: <i>De uitvinder van de natuur</i>	Enno Nuy	21
Frontrunner Ministries - van clubje tot miljoenenbedrijf	Eelko de Vos	23
Aantekeningen bij het artikel van Jeroen Janssen over het thema ‘Hoe werkt religie’?	Herman Reimes	26
Van Sovjetatheïsme tot Poetins huwelijk van kerk en staat	Anton van Hooff	28
Met respect voor geloof wordt de openbare school gegijzeld	Hans de Vries	30
Onder Duitse vrijdenkers	Anton van Hooff	33
Blom, Philipp: <i>De onderwerping</i>	Enno Nuy	34
Vijand van de open samenleving: Alexander Doegin	Floris van den Berg	37
De auteurs van dit nummer	Redactie	40
Aanwijzingen voor auteurs	Redactie	40

Laatste keer in kleur

Vorig jaar heeft het bestuur extra budget beschikbaar gesteld voor het vijf keer in kleur laten drukken van ons blad. De resultaten vielen bij makers en lezers zo goed in de smaak, dat we zonder ons erg te bekommeren om de kosten zijn doorgegaan, tot nu het dertiende nummer in kleur voor u ligt. Maar de cijfers liegen er niet om: we zijn genoodzaakt de tering weer naar de nering te zetten. Dat betekent dat dit het laatste nummer in kleur zal zijn. Een teleurstelling, zeker, maar we rekenen op onze gewaardeerde auteurs en doen zelf ook ons best om u *Vrijdenkers* te blijven voorzetten die ook in zwart-wit lezenswaard zijn.

Namens de redactie, **René van Elst**

ERRATUM: In het artikel “Prager’s Master’s Program onder de loop” is op pagina 30 van het vorige nummer per abuis vermeld dat Ben Shapiro christelijk is; hij is echter van orthodox-joodse huize.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
 Floris van den Berg
 Bart Collard - secretaris
 Fabian van Langevelde - penningmeester

Postadres en telefoonnummer:

De Vrije Gedachte,
 Antonius Matthaesuslaan 16
 3515AS Utrecht
 Tel. 06-28301336

E-mail:

secretaris@devrijegedachte.nl

IBAN:

NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl
 Postadres en telefoon: zie hiernaast

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie "Kosten" hieronder in het Colofon van dit blad

Internet:

- Website: devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal: Vereniging DeVrijeGedachte
- Facebook-pagina: De Vrije Gedachte

Van Langevelde - Bakker - Collard - Van den Berg

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – hoofdredacteur a.i. en eindredacteur
 Maarten Gorter – coördinator
 Anton van Hooff
 Herman Reimes
 Eelko de Vos

Opmaak:

Jaap van Dijk (de opmaak van dit nummer en de drie vorige is gedaan door René van Elst)

Postadres en telefoon:

zie hierboven bij de informatie over DVG

E-mail:

redactie@devrijegedachte.nl

Website:

zie hierboven bij de informatie over DVG

(Leden- en) abonnementsadministratie:

Zie hierboven bij de informatie over DVG

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar) met abonnement € 30,— p.j.
- Zie ook de aanbieding onderaan!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren. Zie de aanwijzingen achterin dit blad.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes

Disclaimer: De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod.

Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

Het gedwongen celibaat

3: PAUSELIJKE TERREUR

door **Jan Willem Nienhuys**

Rituele reinheid van priesters afdwingen gebeurde oorspronkelijk door gehuwde priesters er toe te brengen om hun wettige echtgenote na de wijding als zuster te beschouwen, zoals het soms kies heette. Voorts was er de invloed van monniken die hun leefstijl probeerden op te dringen aan alle geestelijken. Er was echter een derde factor die zou blijken heel belangrijk te zijn en dat was geld.

In 325, het jaar van het concilie van Nicea, waren bisschoppen al hele meneren. Genoemde Ambrosius van Milaan (zie deel 2) vond dat bisschoppen ver boven koningen verheven waren, zoals goud vergeleken met lood. Dat was nogal optimistisch, want diverse kerkvaders klaagden steen en been dat de meeste bisschoppen inhali-ge en soms zelfs moorddadige corrupte boeven waren. In de vroege middeleeuwen waren de bisschoppen feodale heren die vaak hun bisdom als persoonlijk bezit beschouwden. Ze hadden er vaak ook voor betaald aan koningen, zonder zelfs maar tot priester gewijd te zijn. Ze probeerden zoveel mogelijk inkomsten uit de parochies naar zich toe te trekken. Ze benoemden vaak leden van hun personeel (hun slaven dus) tot pastoors.

In 633 bepaalde een synode in Toledo dat slaven die tot priester gewijd werden, eerst vrijgemaakt moesten worden, maar tegelijk dat ze geen recht hadden om over eigen vermogen te beschikken. Dit soort bepalingen zijn doorgaans 'reactionair' in de zin dat het reacties zijn op wijdverbreide misstanden. In 816 verordende een wet van Lodewijk de Vrome hetzelfde. De misstanden waren kennelijk gewoon doorgegaan.

Bisschoppen eisten van hun ondergeschikten dat die 24/7 in dienst van de kerk waren, tegen een zo zuinig mogelijke betaling. Geld voor vrouw en kinderen zou allemaal afgaan van de bisschoppelijke inkomsten. Bovendien zagen ze met lede ogen dat priesters met kinderen probeerden iets aan hun kinderen na te laten. Legitieme, uit een wettig huwelijk geboren kinderen hadden natuurlijk erfrecht. Erfrecht gold trouwens alleen voor vrijen. Slaven hadden helemaal geen rechten.

Niettemin woonden veel priesters ondanks de verboden samen met vrouwen. Curieus detail: in de negende eeuw werden op grote schaal frauduleuze documenten opgesteld die zogenaamd verregaande politieke bevoegdheden voor de kerk bewezen.

Eén van deze zogeheten pseudo-isidorische decreten voegde aan een strenge brief van **Gregorius I** (paus 590–604) over het celibaat een lange passage toe, waarin mildheid jegens overtreders bepleit werd. In diezelfde tijd waren sommige nonnenkloosters al verworpen tot bordelen.

'Geen erger vijanden'

Hoe hoog deze erfrechtelijke kwestie de kerkelijke overheid zat, leert wel de woedende redevoering van paus

Benedictus VIII bij de opening van het concilie van Pavia, augustus 1022. In die tijd hing de status van kinderen af van die van de moeder. Was die onvrij, dan waren de kinderen ook onvrij, maar in het tegengestelde geval waren de kinderen vrij. Een priester die samenwoonde met een vrije vrouw kon zijn kinderen dus iets nalaten. Dat was de paus een doorn in het oog.

'Zelfs de geestelijken die slaven van de kerk zijn (*sunt de familia ecclesiae*) (8), verwekken kinderen bij vrije vrouwen, ofschoon ze wettelijk geen enkel recht hebben een vrouw te hebben. Ze mijden de slavinnen van de kerk (*ancillas ecclesiae*) met het bedrieglijke oogmerk dat hun zonen vrij zijn vanwege hun vrije moeder. ... Er zijn geen erger vijanden van de Kerk dan deze. ... Terwijl de zonen der slaven aldus valselijk vrij blijven, verliest de Kerk beide: de slaven en haar bezittingen. Zo is de ooit rijke Kerk arm geworden.' Die kinderen waren volgens de paus rechteloos, vogelvrij, naamloos en moesten beschouwd worden als zonder vader en moeder, omdat het de ouders niet toegestaan was ze te verwekken. 'Alle zonen en dochters van geestelijken, of ze van een onvrije of vrije moeder zijn, van een concubine of echtgenote ... moeten voor eeuwig slaven van de kerk zijn.'

Het concilie nam strenge bepalingen aan om kinderen van geestelijken elk recht op bezit te ontnemen. Rechters die bemiddelden om zulke kinderen vrij te laten verklaren (dus bevoegd tot bezit) werden geëxcommuniceerd. Keizer Hendrik II woonde het concilie bij en deed er, getuige het concilieverslag, nog een schepje bovenop met wetten die onder meer voorschreven dat alle bezit-

tingen van zulke rechters in beslag genomen moesten worden en dat als ze ook nog bezitsakten hadden opgesteld voor zulke kinderen, hun de rechterhand moest worden afgehakt. Hendrik had trouwens drie jaar eerder al soortgelijke wetten afgekondigd. Hij werd uit erkentelijkheid voor deze hulp en andere hand- en spandiensten in 1146 heilig verklaard (feestdag 13 juli).

Het gedwongen celibaat: pauselijke terreur

Onder de broer van Benedictus VIII, Johannes XIX, werd in 1031 in Bourges een synode gehouden, waar eveneens strenge celibaatswetten werden afgekondigd. Niet alleen werd het burgers verboden hun dochters aan zonen van geestelijken ten huwelijk te geven, maar ook mocht niemand trouwen met dochters van geestelijken. Nadat er ruim vijf eeuwen wetten waren geweest die seks aan priesters verboden, was dit kennelijk nodig, en het zou nog eeuwenlang nodig blijken. Ook werd in Bourges voor het eerst bepaald (canon 6) dat geestelijken vanaf de rang van subdiaken een gelofte van kuisheid moesten afleggen alvorens gewijd te worden.

Hildebrand

Tegen het eind van het eerste millennium was het pauschap volkomen corrupt geworden. Officieel koos het volk van Rome zijn bisschop, maar in de praktijk maakten concurrerende adellijke families de dienst uit. Johannes XII (955–964) was een van de ergste schurken. Hij was op zijn achttiende tot paus benoemd. Vrouwen durfden niet meer op pelgrimstocht naar Rome te gaan uit angst door de paus verkracht te worden en hij kwam smadelijk aan zijn eind op de vlucht voor arrestatie. In bed met een gehuwde vrouw werd hij verrast door de echtgenoot, die hem zo mishandelde dat hij acht dagen later overleed.

Uiteindelijk greep de Duitse keizer Hendrik III in, met als gevolg dat begin 1049 de Elzasser Bruno, bisschop van Toul, paus Leo IX werd, feitelijk door Hendrik aangesteld. Op weg naar Rome kwam de paus in spe de jonge (9) Italiaanse monnik Hildebrand tegen. Hij nam deze mee naar Rome. Hildebrand was een uiterst competente adviseur, en ook nog van vier pausen na Leo. Daarna werd Hildebrand zelf paus: Gregorius VII (1073–1085). (10)

Hildebrand was behalve competent machiavellistisch ook fanatiek. Hij streefde naar de oppermacht voor de Kerk. Het verkrijgen van politieke macht is gewoon een van de methoden van religieuze leiders om de gelovigen in hun greep te houden.

Zoals gezegd werden bisdommen vaak tegen betaling verkregen. De bisschoppen verkochten dan zelf weer geestelijke ambten aan ondergeschikten. Dit heette simonie (zie Handelingen 8:18–24). Hildebrand wilde alle kerkelijke benoemingen onttrekken aan de invloed van 'leken'. Tegelijk streefde hij ernaar dat priesters en speciaal bisschoppen boven de wet kwamen te staan. Dat wil zeggen dat ze alleen door kerkelijke rechtbanken mochten worden berecht. Leken mochten zelfs helemaal geen aangiften tegen priesters doen, en priesters ook niet tegen hun meerderen, de bisschoppen. Het uitroeien van de invloed van leken op kerkelijke benoemingen lukte uiteindelijk aardig, maar de simonie bleef. Binnen de kerk, en zeker in Rome bleek vrijwel alles te koop, de bisschoppen zogen de pastoors uit, en die probeerden weer zoveel mogelijk te verhalen op hun parochianen.

Een tweede speerpunt van Hildebrands beleid was de invoering van het celibaat. De opvatting dat priesters gehuwd konden zijn, werd 'nicolaïtische' ketterij genoemd, naar de sekte die om onduidelijke redenen werd afgekeurd in Openbaring 2:6,15. Gehuwde priesters, zo dacht de kerkelijke overheid, hadden nauwe betrekkingen met de families van hun vrouwen en waren op die manier en trouwens ook door de band met hun kinderen sterk met

Graftombe van Paus Gregorius VII in Salerno

de burgerlijke maatschappij verbonden. Priesters moesten echter volledig in dienst van de kerk, dus eigenlijk van de paus zijn.

De praktijk was echter totaal anders: de opvolger van Gregorius VII, Victor III, schreef in zijn jonge jaren dat alle geestelijken van de rang van bisschop en lager getrouwd waren en kinderen hadden en dat niemand het priesterhuwelijk een strobreed in de weg legde.

Zeven eeuwen na Hildebrand (1782) adviseerde een kardinaal (Pallavicini) aan paus Pius VI waarom het celibaat niet mocht worden afgeschaft: een priester met vrouw en kinderen is aan de staat en niet meer aan Rome gebonden, de hiërarchie zal verloren gaan en de paus zal het respect van de vorsten verliezen.

Hoewel geknecht door hun bisschoppen, moesten de priesters hoog verheven zijn boven de gewone mensen. In de tijden na Hildebrand verneemt men wel dat priesters zelfs boven de engelen staan, want zonden vergeven en brood en wijn veranderen in lichaam en bloed van Christus, dat kunnen de engelen niet.

In de periode van Hildebrands activiteit (1049–1085) waren er minstens 50 veelal plaatselijke concilies of synodes waar canons over het celibaat werden afgekondigd, en daarna, tot het derde Lateraanse concilie (1179) nog eens 32. Het eerste Lateraanse concilie (1123) zei dat huwelijken van priesters verboden moeten worden en het tweede Lateraanse concilie (1139) kopieerde een besluit van het concilie te Reims (1148) te weten dat priesterhuwelijken niet alleen verboden waren maar ook ongeldig. Maar dat waren slechts details in een eindeloze stroom grotendeels genegeerde verordeningen. De pausen stuurden ook talrijke vertegenwoordigers en brieven die aandrongen op eerbiediging van de pauselijke wensen.

In die tijd gingen de pogingen om het celibaat in te voeren met veel geweld gepaard. Al in 1051 verordende Leo IX dat in het hele bisdom Rome alle vrouwen (echtgenotes en concubines) van geestelijken gearresteerd moesten worden en tot slavinnen van de Lateranenkerk gemaakt moesten worden. Dat was geen echte vernieuwing want al in 589 en 633 hadden synodes te Toledo verordend dat concubines van priesters als slavin verkocht moesten worden. In 1089 werd deze bepaling nogmaals herhaald, maar kort daarna werd er op een volgend concilie niet meer over gerept.

Hildebrand poogde zijn regels op te leggen met terrorisme. Hij riep in feite de bevolking op om het gezag van een koning niet meer te erkennen, als die koning de roomse regels niet hielp afdwingen. Dit veroorzaakte een ware burgeroorlog. Het gepeupel werd tegen de priesters opgehitst en kreeg van de paus een vrijbrief om priesters met vrouwen te mishandelen en hun woningen te plunderen. Een truc die men dan toepaste was dat men 's nachts door een open raam van een priesterwoning vrouwenkleden naar binnen gooide om dan 's morgens het huis binnen te vallen en de priester te mishandelen en te beroven wegens 'bewezen seks'.

Een andere innovatie van Hildebrand was het verbod om de mis van 'onkuisen' priesters bij te wonen en meer in het algemeen dat zulke priesters geen enkel respect meer verdienden. Een neveneffect daarvan was dat het talloze sekten (albigenzen, waldenzen, katharen en andere) aanmoedigde tot geheel eigen vormen van zuiverheid en ascetisme en afwijzing van priesters.

Tegenstemmen

Er waren wel stemmen die zich uitspraken tegen de pogingen van paus en (sommige) bisschoppen om de priesters tot seksuele onthouding te dwingen. Een van die stemmen was een zogenaamde brief van de heilige Ulrich van Augsburg (890–973) aan 'paus Nicolaas'. Alleen was er geen paus van die naam tijdens diens leven. Misschien ging het om bisschop Odalrico of Adalrico van Imola die hem in 1059 geschreven zou hebben aan Nicolaas II. Het is best mogelijk dat een anonieme auteur of overschrijver er gewoon wat bekende namen als afzender en geadresseerde boven heeft gezet. Het wemelde toen van de falsificaties. Dit document kwam waarschijnlijk in omloop in het najaar van 1075 in de omgeving van Konstanz. Na de uitvinding van de boekdrukkunst werd het vele malen herdrukt. De schrijver sprak er schande van dat bisschoppen een liederlijk leven leidden (specifiek echtbreuk, incest en homoseks) en tegelijk hun ondergeschikten van een normaal en eerzaam huwelijk afhielden. Ter gelegenheid van een concilie in 1079 zorgde

Petrus Damiani, schildering in de St. Laurentiusbasiliek te Kempten, Zuid-Duitsland

Schisma

Al in het begin van het pontificaat van Leo IX, namelijk in 1054, ontstond het schisma met de oosterse kerk. Bij onderhandelingen in Constantinopel ging het om onbeduidende zaken zoals het gebruik van ongedesemd brood in de westerse mis, of theologische subtiliteiten als het *filioque* in de geloofsbelijdenis, maar in wezen om de onfeilbaarheid en het gezag van de paus van Rome.

Weinig productief was het westerse bezwaar tegen gehuwde priesters, verwoord in grove scheldpartijen. Van de oosterse onderhandelaar werd gezegd dat hij uit een hoerenhuis van Jezebel of een satanssynagoge afkomstig was. Nogal een gotspe, gezien de feitelijke toestanden in de westerse kerk. Overigens werd de scheuring pas definitief na de onzegbare gruwelen van de plundering van Constantinopel tijdens de Vierde Kruistocht in 1204. In de 12de eeuw heeft paus Alexander III nog overwogen om de oosterse gebruiken over te nemen. Eén van zijn adviseurs was echter tegen en het ging niet door.

Gregorius ervoor dat deze brief werd veroordeeld, en tegelijkertijd werd het verhaal over Paphnutius afgeserveerd als zijnde een fabeltje. Paphnutius had tijdens het concilie van Nicea in 325 zo krachtig gepleit voor het priesterhuwelijk, dat de plannen om dat toen te verbieden getorpedeerd werden (zie ook deel 2).

Damiani

Een zeer actieve celibaatsprediker in die tijd was de monnik Petrus Damiani (1007–1072), die ironisch genoeg zijn leven aan een barmhartige priesterwouw te danken had, die Peters moeder had overtuigd om de pasgeboren Peter te voeden in plaats van aan zijn lot over te laten. Hij schreef rond 1051 een boekje getiteld *Liber Gomorrhianus*, opgedragen aan Leo IX. Daarin gaat hij tekeer tegen 'sodomitische' seksuele praktijken, waarin hij vier gradaties onderscheidt, van solitaire masturbatie tot anale seks. Die laatste wordt enigszins omfloerst aangeduid als 'tegennatuurlijk' (*contra naturam*) of 'van achteren' (*in terga*). Hij noemt deze 'teugelloze liederlijkheid', die zich 'in onze streken' heeft vastgezet, een kanker die door de kloosters voortwoekert en ook een bloeddorstig beest in de schaapskudde van Christus. Hij vergelijkt deze zonden met andere kennelijk gangbare seksuele vergrijpen zoals seks met eigen of geestelijke dochter (een kind wordt namelijk geestelijk kind van de priester die het doopt), met een biechteling, of met kinderen, adolescenten of nonnen. Seks met muilezels of schapen vindt hij iets minder erg. Hij noemt ook de praktijk dat priesters die seks met elkaar hebben, zulks meteen bij elkaar biechten. Hij geeft echter geen cijfers en de paus dacht bij nader inzien dat Damiani overdreef – een vroeg voorbeeld voor Wojtyła. Wat ten enen male ontbreekt in het boek is het inzicht dat deze praktijken het gevolg waren van het gedwongen celibaat.

De misstanden ten gevolge van het celibaat zouden nog veel erger worden, en alle pogingen het af te schaffen faalden door de hebzucht van de kerkelijke leiding. Daar gaat het volgende deel over.

Noten deel 3

8. *Familia* is Latijn voor de bezittingen van iemand, inclusief de *famuli* = slaven.

9. Zijn geboortjaar wordt zowel opgegeven als 'ca. 1015' als '1025–1030'.

10. De gregoriaanse muziek is genoemd naar Gregorius I, en de gregoriaanse kalender naar Gregorius XIII.

Van Sindala naar Cleopatra, een lange geschiedenis van opmerkelijke casting van acteurs

door **Maarten Gorter**

De Wijze uit het Oosten

Als kind keek ik graag naar de televisieserie *Floris* (1969), deze serie die in de late Middeleeuwen speelt, gaat over de ridder Floris van Rosemond (gespeeld door wijlen Rutger Hauer) en de fakir Sindala (gespeeld door Jos Bergman). Sindala is een anagram van Saladin, de bekende islamitische legerleider tijdens de kruistochten. In de serie ging het vaak over het contrast tussen de ‘wilde’ Germaan Floris en de wijze uit het oosten Sindala. Waar de eerste graag zijn zwaard pakt, gebruikt de ander liever zijn verstand. Als kind viel het mij niet op dat Sindala door een blanke^[1] acteur werd gespeeld met zijn donkere haar en baardje. Sindala was in de jaren 50/60 niet de enige Aziat die door een blanke acteur werd gespeeld, bekende voorbeelden zijn Christopher Lee als de Chinese meesterkrimineel Fu Manchu in de gelijknamige films en John Wayne als Genghis Khan in *The Conqueror* (1956). Ik moet toegeven dat beiden er redelijk Aziatisch eruitzien in de films, wellicht zal het voor Aziatische mensen zelf er belachelijk uitzien. Behalve door Christopher Lee werd Fu Manchu ook gespeeld door de blanke acteur Warner Oland^[2], die vooral bekend is van de zestien Charlie Chan films, waarin hij een Chinese detective speelt. Een ander noemenswaardig voorbeeld is Sean Connery in de James Bond-film *You Only Live Twice* (1967) die zich als een Japanner kleedt en dan zogenaamd niet tussen de andere Japanners opvalt. Hier stel ik vast dat deze scène een stuk minder de tand des tijds heeft doorstaan.

Linkse activisten in de VS zien het casten van blanke acteurs voor Aziatische (of zwarte) rollen als een ernstige vorm van racisme, ik kan deze kritiek deels volgen al twijfel ik of er altijd een racistische intentie achter ‘whitewashing’ zit zoals de activisten het noemen. Er waren wellicht in de jaren 50/60 nog weinig Aziatische acteurs in Hollywood, en als zij er waren hadden ze misschien niet de status van een John Wayne of Christopher Lee. Whitewashing komt dan ook eigenlijk niet meer voor de laatste decennia in Hollywood, er zijn genoeg goede Aziatische acteurs en geen enkele filmstudio wil nog het stempel ‘racisme’ opgeplakt krijgen. De keuze voor Bergman als Sindala lijkt mij niet vanuit een racistische motief gemaakt, er waren bijna geen Indiërs in Nederland in 1969, een goede acteur vinden die ook nog etnisch paste bij de rol was toen een lastige opgave.

Blackface

Whitewashing lijkt dus een relikwie uit het verleden te worden, in Amerikaanse geschiedenisboeken is het al te vinden als een hoofdstuk in verhalen over rassenscheiding, Ku Klux Klan, lynchpartijen en verhinderen van zwarte kiezers naar de stembus te gaan. Dat Amerika een lange geschiedenis heeft met racisme lijkt mij duidelijk, ook begrijp ik dat whitewashing in sommige gevallen gezien kan worden in samenhang met ‘blackface’: blanke acteurs die zich zwart schminken om zwarte mensen belachelijk te maken en te vernederen.

Tegenwoordig is het dan ook compleet not-done om je in de VS zwart te schminken, zelfs als daar geen racistische intentie achter zit. Als bijvoorbeeld een blank iemand zich voor Halloween als Michael Jackson zou schminken en verkleden dan zou dit totaal niet geaccepteerd worden. Blackface was dehumaniserend en vernederend maar had ook een politiek doel; zwarten als dommeriken afspelen om zo gelijke toegang tot de stembus te ondermijnen, je geeft immers toch niet iemand kiesrecht die geestelijk onbekwaam is? Door de enorme populariteit van blackface begin 20e eeuw in de VS deden acteurs dit ook puur vanuit financieel oogpunt of als een lolletje, de politieke achtergrond kan echter niet los gezien worden van de act zelf. Het is dan ook begrijpelijk dat zwarten aanstoot nemen aan blackface zelfs zonder racistische intentie^[3].

Colourblind-casting

De laatste decennia hebben zwarte acteurs in Hollywood stevig aan de weg getimmerd met grote namen als Denzel Washington, Morgan Freeman en Samuel L. Jackson. Gelijke kansen leken de norm te zijn geworden en racisme leek passé. Het is dan merkwaardig te noemen dat er de laatste paar jaar een trend is ontstaan om blanke personages door zwarte acteurs te laten spelen. Zo worden veel striphelden uit de jaren 60 bij Marvel Studios (eigendom van Disney) de laatste jaren gespeeld door zwarte en latino acteurs. Nu kan je daar nog van zeggen dat het om ‘hedendaagse’ fictiehelden gaat. We zien echter ook bij de televisieserie *Lord of the Rings: Rings of Power* dat personages die door de schrijver Tolkien expliciet als blank zijn omschreven, gespeeld worden door niet-blanke acteurs. Dit is een opmerkelijke beslissing aangezien *Lord of the Rings* gebaseerd is op Middeleeuws noordwest (voornamelijk Angelsaksisch) Europa. Deze castingkeuzes werden door de makers van de serie, de filmstudio Amazon Studios, verdedigd door zich te beroepen op ‘colourblind-casting’, dat inhoudt dat acteurs gekozen worden puur op hun acteerkwaliteiten en niet op hun huidskleur. Dit klinkt wellicht als een nobel artistiek streven, er zitten echter wel wat haken en ogen aan dit beleid. Zo spreekt Amazon Studios zich tegen door diversiteitsquota's op te nemen in de statuten^[4]. Zo moet 50% van de acteurs in een film of serie niet-blank zijn^[5]. Dit is in tegenspraak met ‘colourblind-casting’; als bijvoorbeeld 70% van de aangenomen acteurs blank zijn en deze objectief de beste zijn, dan zijn zij toch ‘kleurenblind’ gecast? En als de kritische vraag wordt gesteld waarom Amazon Studios dan ook niet colourblind-casting toepast op films en series die zich in Azië en Afrika afspelen, dan beroept Amazon Studios zich op een ander paradoxaal statuut dat luidt dat ‘acteurs gecast moeten worden die passen bij de identiteit van het personage’^[6]. Vreemd genoeg wordt door Amazon Studios als het gaat over Aziaten en zwarte personages een beroep gedaan op de ‘passende identiteit van het personage’, maar niet als het om blanke personages gaat. Colour-

blind-casting lijkt dan vooral betrekking te hebben op het casten van niet-blanke acteurs voor blanke personages.

Van colourblind-casting naar geschiedvervalsing

Voorstanders van colourblind-casting beroepen zich erop dat je bij fictieve personages nu eenmaal een principe kan hebben van “anything goes”. We zien echter dat de colourblind-casting statuten zo verabsoluteerd zijn dat zelfs belangrijke Europese historische figuren aangepast worden. Zo werd de Engelse koningin Anne Boleyn (1501-1536), de vrouw van koning Hendrik VIII, gespeeld door de zwarte actrice Jodie Turner Smith in de serie *Anne Boleyn* (2021). De Engelse koningin werd niet alleen ge-race-swapped (de wat neutrale term voor colourblind-casting) maar zij bleek ook nog lesbisch en feministisch te zijn. Of wat te denken van de Netflix-serie *Vikings: Valhalla* (2022) waar de historische 10e eeuwse Noorse viking koning Haakon Jarl niet alleen werd ge-race-swapped maar ook werd zijn geslacht aangepast! Er wordt de laatste jaren wel heel erg een loopje genomen met de “artistieke vrijheid”. Helemaal bont maakt het echter de op 10 mei uitgekomen Netflix-serie over Farao Cleopatra VII; er is een ruime consensus onder historici dat zij van Grieks-Macedonische afkomst was, niettemin werd de zwarte actrice Adele James gecast om haar te spelen en is de serie aangekondigd als een “documentaire”. Dat schoot bij veel Grieken en Egyptenaren in het verkeerde keelgat en leidde tot woedende reacties op Netflix waarin wordt gesproken over blackwashing, een omgekeerde vorm van whitewashing. In Egypte gaat het zelfs zover dat bekende Egyptenaren oproepen tot een verbod op de serie. Helemaal olie op het vuur was het toen Adele James een tweet likete die critici van de show omschreef als “white devils”.

Colourblind-casting heeft dan ook een steeds meer polariserend karakter gekregen, vooral omdat filmstudio's nogal de neiging te hebben om critici van deze castingkeuzes als racisten neer te zetten. Ook wordt bij kritiek vaak met een beschuldigend vingertje gewezen naar de geschiedenis van whitewashing, wat vreemd is, immers als je whitewashing verkeerd vindt, waarom zou je dan een foute keus uit het verleden aangrijpen om in het heden omgekeerd hetzelfde te doen? Het lijkt mij een nogal oud-testamentische opvatting van “oog om oog, tand om tand”. Soms lijkt het net alsof blanken gestraft worden voor fouten van hun voorouders, nog een bijbelse traditie: de erfzonde. Dit zou wel passen binnen de traditie om fouten uit het verleden recht te willen zetten door steeds maar daders en slachtoffers aan te wijzen, zoals wij ook bij de slavernijdiscussie hebben gezien. Blanken zouden nog steeds profiteren van rijkdommen verworven door slavernij en zwarten zouden nog steeds benadeeld worden door het “doorsijpelen van racisme voortkomend uit de slavernij”. Al met al erg gepolariseerd allemaal, wellicht toch maar eens de oude principes herwaarderen van ‘gelijke kansen betekent niet gelijke uitkomsten’ en ‘kinderen zijn niet verantwoordelijk voor de daden van hun ouders’. De wijze Sindala zal daar vast weleens over hebben nagedacht.

Jos Bergman als Sindala

Christopher Lee als Fu Manchu

John Wayne als Genghis Khan

Warner Oland als Charlie Chan

- 1] Mogelijk heeft Bergman Indonesische roots, ik heb hier op het internet geen duidelijk antwoord op gevonden.
- [2] Warner Oland beweerde zelf dat hij van Mongoolse afkomst was, voorzover bekend is hier geen bewijs voor.
- [3] Sommige Nederlandse activisten vergelijken Zwarte Piet graag met blackface, bij de Nederlandse traditie van Zwarte Piet ontbreekt het echter aan een politiek doel tot uitsluiting van zwarten van het politiek maatschappelijk leven. Dat er wellicht andere rationale argumenten tegen Zwarte Piet zijn, sluit ik niet uit.
- [4] Ik geef hier nu een voorbeeld van Amazon Studios, echter hebben alle grote filmstudio's vrijwel identieke diversiteitsstatuten o.a. Warner Bros, Paramount, Disney, Columbia Studios en Universal Studios.
- [5] Ik vraag mij af hoe je omgaat met deze verplichting als het gaat over onderwerpen als de holocaust en de Tweede Wereldoorlog.
- [6] Het lijkt er hier vooral om te gaan om dat personages die een bepaalde "experience" hebben, gecast moeten worden met acteurs die in eenzelfde soort situatie hebben gezeten. Als voorbeeld wordt genoemd een homoseksueel personage die uit de kast komt of een zwart iemand die racisme heeft meegemaakt.

WERELDS NIEUWS

door *René van Elst*

Gebedsruimtes in openbare scholen?

Leerlingen van het Leidsche Rijn College in Utrecht startten ruim een half jaar terug – er staat merkwaardigerwijze geen datum bij – een in slecht Nederlands gestelde petitie voor inrichting van een door iedere leerling en leraar, ongeacht hun geloofsovertuiging, te gebruiken gebedsruimte. Als argument werd aangevoerd dat een openbare school ook zou staan voor inclusiviteit. Eerdere verzoeken waren afgewezen omdat de school neutraal meende te moeten blijven. De petitie is intussen getekend door 1541 personen (gezien op 7 mei). De indiener van de petitie heeft zes maanden geleden onder de petitie gemeld “Morgen staat een gesprek ingepland met de rector over een gebeds-/stilteruimte.”

Of daar intussen iets geregeld is, heb ik niet kunnen vinden. De rector heeft verwezen naar het voor de school geldende leerlingenstatuut, waarin staat dat bidden is toegestaan, mits dit in de eigen tijd van de leerling plaatsvindt en op een plek waar anderen er niet door gestoord worden. Ook staat in dat statuut dat de aangesloten scholen geen fysieke ruimtes bieden aan leerlingen om te bidden.

De Utrechtse onderwijsmyndigheid heeft over deze zaak gezegd dat een openbare school geen gebedsruimte beschikbaar hoeft te stellen; hij verwees daarbij naar een oordeel van de Commissie gelijke behandeling (Cgb; heet nu College voor de Rechten van de Mens) uit 2000. De commissie oordeelde toen dat een weigering van het Caland Lyceum in Amsterdam om een gebedsruimte beschikbaar te stellen niet inging tegen de Algemene Wet Gelijke Behandeling.

De vereniging voor openbare-schoolbesturen VOS/ABB verwijst echter naar artikel 2.3. van de Wet op het voortgezet onderwijs, waarin staat: “Openbaar voortgezet onderwijs wordt zo gegeven dat ieders godsdienst of levensovertuiging wordt geëerbiedigd.” De vereniging vindt dat het daarom niet zou misstaan om op enige wijze gehoor te geven aan het verzoek om een gebedsruimte. Eline Vos van deze vereniging maakte er in de NRC van 31 maart een ‘stilteruimte’ van, niet alleen voor biddende moslims, maar ook voor mediterende hipsters. In het desbetreffende artikel wordt uitgebreid ingegaan op het probleem dat “verschillende middelbare scholen in Nederland worstelen met islamitische leerlingen die op school willen bidden.” In het hoger onderwijs bestaan her en der al gebedsruimtes, maar directies in het voortgezet onderwijs willen er vaak niet aan, wordt gemeld. Op enkele scholen leidt dat tot conflictsituaties. De aandacht voor inclusiviteit en identiteit speelt een rol; de moslims voeren de ruimte voor seksuele diversiteit (bijvoorbeeld voor een gespreksgroep voor lhbt’s na de lessen in een dan leegstaand lokaal) aan als argument voor ruimte voor hun religieuze identiteit.

Een klein moskeetje (?)

Dat de vraag om gebedsruimtes sterker wordt, is niet verbazend; de krant meldt “15 procent van alle Nederlandse jongeren tussen de vijftien en achttien jaar identificeert zich inmiddels als moslim, blijkt uit CBS-onderzoek. In 2010 was dat nog 9 procent.” (Maarten Gorter heeft mij erop gewezen dat de 15% vreemd afsteekt bij het percentage moslims in de groep van 18 tot 25, dat is namelijk 7,4. Heeft u een verklaring hiervoor, beste lezer?)

In de NRC van 6 april schreef Stine Jensen: “Als je gebedsruimtes toestaat op openbare scholen, torn je aan de kern, de missie en het wezen van het openbaar onderwijs.” en “[De leerlingen maken] van religie een identitaire kwestie. Maar geloof is een keuze, geen identitair gegeven, zoals geslacht of huidskleur dat zijn.”

Inderdaad is geloof niet aangeboren, maar voor (diep)gelovigen is hun geloof wel degelijk een onderdeel van hun identiteit en is dat geloof net zo goed door God gegeven als de rest. Daar kunnen wij moeilijk tegenin argumenteren. Intussen vragen lhbt’s (en hipsters) niet om permanent beschikbare ruimtes in scholen en wat Stine Jensen schrijft is gewoon waar: een kernpunt van openbaar onderwijs is nu juist om dat het religievrij is. Zij schrijft ook dat “je religie als levensbeschouwing prima [kunt] bewaren voor buiten school, want de islam staat toe het gebed uit te stellen – er ‘moet’ dus niet geboden worden.”

Bij schoolbesturen bestaat volgens het NRC-artikel van 31 maart de vrees dat gebedsruimtes “kleine moskeetjes” worden; ik neem aan dat wat stilteruimtes betreft de vrees bestaat dat die gemonopoliseerd worden en ook die kant opgaan.

De redactie van de NRC mengde zich op 11 april in de discussie met een commentaar “Gebedsruimte op openbare scholen valt te gedogen.” De conclusie: “Scholen hebben te maken met assertieve jongeren die de grenzen opzoeken en de status quo uitdagen – Nederlandse krijg je ze niet. Hoe vroom deze jongeren zich ook voordoen, het blijven tieners. Ze verbieden te bidden werkt averechts. Het devies: gedogen, ofwel het ‘Nederlandse’ model. Onderhandelen over stilteruimtes en daar heldere afspraken over maken. De openbare school is geen religieuze instelling maar ook geen anti-religieuze.”

De website GeenStijl spotte hier de volgende dag mee: “in het hoofdkantoor van NRC Handelsblad in het hart van de Amsterdamse grachtengordel komt een isla-

mitische gebedsruimte. De roep in de samenleving voor meer "inclusiviteit" op voorheen seculiere plekken heeft de hoofdredactie doen besluiten om een leegstaande kopieerkamer om te toveren tot religieuze rustplek voor redacteuren van de mohammedaanse persuasie."

Zelfs gereformeerde leerkrachten twitterden dat het openbaar onderwijs vrij moet blijven van religie, schrijft Marco Frijlink, voorzitter van de Vereniging Openbaar Onderwijs vervolgens in de NRC van 14 april. Hij vindt juist dat religie alles te maken heeft met identiteit. En hij schrijft: "Daarnaast is de notie dat religie niet vanzelfsprekend mag zijn op een openbare school natuurlijk onzin." Een ijzersterk argument! Frijlink meent echter niet dat er op elke openbare school een gebedsruimte moet komen; wat hem betreft zal op elke school daarover open gesproken moeten worden en zullen keuzes gemaakt moeten worden, rekening houdend met de omstandigheden (zoals bijvoorbeeld nabijheid van een moskee).

Tot zover heb ik vrijwel alleen geput uit informatie van de VOS/ABB en uit de NRC; het is niet doenlijk om hier een vollediger overzicht te geven van alle stemmen die zich in de discussie hebben gemengd en van alle argumenten die zijn aangevoerd – uiteraard zijn dat meestal variaties op wat hierboven zoal gereproduceerd is. Graag verwijs ik afsluitend naar een artikel van Marieke Hoogwout van 14 april op de website van Vrij Links. Het draagt de glasheldere titel "Openbare scholen moeten niet knielen voor geloofseisers". Zij stelt dat het secularisme de beste set spelregels is voor een samenleving waarin allerlei levensovertuigingen een rol spelen en dat daarom een openbare, seculiere school religieuze behoeftes helemaal niet moet faciliteren. "Een openbare school kan niet een gebedsruimte hebben en levensbeschouwelijk neutraal blijven; net zo min als een vrouw een beetje zwanger kan zijn." Er is geen sprake van ongelijke behandeling als gelovige leerlingen geen speciale bidruimtes krijgen op openbare scholen. Hoogwout waarschuwt ook voor de sociale druk die op klasgenoten zal worden uitgeoefend om te gaan bidden, als er een bidruimte is.

Wat denkt u ervan? Kleine moskeetjes en/of kapelletjes en/of sjoeltjes in openbare scholen? Het is moeilijk te zeggen of het tij nog te keren is. Maar ik denk dat De Vrije Gedachte zich in ieder geval tegen het inrichten van bidruimtes op/in openbare scholen zou moeten uitspreken. Mogelijk is het iets voor een podcast-interview. Diep in ons hart zijn wij natuurlijk tegen alle bidruimtes, waar dan ook...

[In deze Vrijdenker vindt u ook een diepergaand artikel van onderwijssocioloog Hans de Vries over dit onderwerp. Zijn artikel en en het bovenstaande zijn onafhankelijk van elkaar geschreven.]

Marko is er gloeiend bij

In De Vrijdenker 2023-01 op pag. 37 onder het kopje 'Seks en theologie' maakte ik er melding van dat de Sloveense Jezuïet/kunstenaar **Marko Ivan Rupnik** beschuldigd was van divers misbruik van vrouwelijke religieuzen en dat daarbij zijn theologisch denken een rol speelde. Hendro Munsterman meldde in het Nederlands Dagblad van 22 februari dat negen vrouwen Rupnik eerder hadden beschuldigd van misbruik en dat daar nog eens dertien andere vrouwen en twee mannen bij zijn gekomen. De Jezuïetenorde in Rome heeft er een geheim rapport van 150 pagina's over opgesteld. De overste van de

orde heeft de geloofwaardigheid zeer hoog genoemd. Naast eerder opgelegde sancties is Rupnik intussen verboden om nog kunst te vervaardigen. Vervolgsancties zijn mogelijk. De Jezuïeten gaan ook kijken of ze de slachtoffers kunnen helpen. De vraag is volgens Munsterman waarom het misbruik vele jaren toegedekt bleef, terwijl men er tot in de hoogste regionen van het Vaticaan van op de hoogte was.

Munsterman wijst in een artikel van 20 mei op nog een andere vraag: wat moet er nu met Rupniks meer dan 220 imposante en alom geroemde fresco's, mozaïeken en glas-in-lood-ramen, o.a. in de bedevaartsoorden Lourdes en Aparecida en in het Vaticaan?

Geen kwaad woord over JP II in Polen!

In Trouw van 9 maart was te lezen dat de Poolse premier **Mateusz Morawiecki** de aanval heeft geopend op journalisten die aantonen dat paus Johannes Paulus II misbruikende priesters de hand boven het hoofd hield.

Zij voeren een 'oorlog' tegen de christelijke beschaving, suggereert Morawiecki. Het gaat over het boek Maxima Culpa van de Trouw-correspondent in Polen, Ekke Overbeek, en over een filmdocumentaire van een onafhankelijke tv-zender. Boek en documentaire tonen aan, aldus Trouw, dat de latere paus Johannes Paulus II in de jaren zestig en zeventig als kardinaal in Krakau weet had van priesters onder zijn gezag die kinderen misbruikten. Hij bezorgde hen andere functies, waarin ze in sommige gevallen nieuwe slachtoffers maakten. De journalisten wordt verweten dat zij verslagen gebruikten van de geheime dienst van het communistische bewind van destijds. Tal van getuigen hebben echter de informatie bevestigd. De katholieke kerk ziet de onthullingen als een

aanval van de kant van de prekers van gender-ideologie, voorvechters van abortus en euthanasie.

Oud-lid Jehovah's schiet in kerk zeven mensen dood

Op donderdagavond 9 maart werd een bloedbad aange-richt door een schutter in een kerk van Jehovah's Getui-igen in Hamburg. De dader was de 35-jarige Philipp Fuss, een voormalig lid van de geloofsgemeenschap. Hij schoot zeven mensen dood, onder wie een ongeboren kind, alvorens hij de hand aan zichzelf sloeg. De moeder van die baby heeft het wel overleefd. De politie had eer-der al een anonieme tip gekregen over zijn 'mentale ge-esteldheid', maar er leek toen geen aanleiding om in te grijpen. Hij stond bij de autoriteiten niet bekend als ex-tremistisch, ook heeft hij geen strafblad. Volgens een Hamburgse lokale krant zou de man anderhalf jaar ge-leden uit de zeer gelovige gemeenschap zijn gezet. (Info – behalve de naam Fuss – uit het AD). De NOS meldt dat hij volgens politiechef Meyer een bijzondere haat zou hebben gekoesterd jegens gelovigen.

Zulk gedrag kunnen wij niet goedkeuren, maar dat de Getuigen in zo'n situatie het bloed onder je nagels van-daan kunnen halen, is wel bekend...

Weg met de koloniale doctrine!

Het Nederlands Dagblad en Trouw besteedden op 30 en 31 maart aandacht aan de zgn. 'doctrine van ontdekking'. In het tijdperk van de ontdekkingsreizen werden pause-lijke bullen uitgevaardigd (1452, 1455 en 1493) die het koloniseren van 'onontdekte' gebieden goedkeurden en die, vooral door Spanje en Portugal in Zuid-Amerika en later door meer landen, werden gebruikt als rechtvaardiging voor hun verovering en exploitatie van zulke gebie-den. Het idee was dat de Europese cultuur – natuurlijk in het bijzonder het christelijk geloof – superieur was en dat dat de Europese landen het recht gaf om hun gang te gaan.

Het Vaticaan heeft op 30 maart afstand genomen van die beruchte doctrine. Gesteld wordt dat die doctrine nooit echt leer van de kerk is geweest, want het ging niet om encyclieken; de bullen waren pauselijke besluiten. Maar, aldus kerkhistoricus Peter Nissen, die waren zo ge-zaghebbend dat ze wel als leer van de kerk werden ge-zien.

De schade die met deze doctrine in de hand is aange-richt is met geen pen te beschrijven.

Wat mag je doen met een Koran?

Op 22 februari ver-scheurde Pegida-leider **Edwin Wagenveld** in Den Haag een Koran en hij vertrapte er ook een. Eerder verbrandde de rechts-extremistische po-liticus Rasmus Paludan een Koran voor de Turk-se ambassade in Stockholm. De politieke partij Denk pleitte daarom voor een verbod op het verbranden van heilige boeken. De Kanttekening vroeg journalist Marcel ten Hooven en rechtsfilosoof Andreas Kinneging om hun mening. Zij zijn niet voor het bewandelen van de juridi-sche weg; het is een zaak van fatsoen om zulke wanda-den niet te plegen en het is een punt voor open discussie. Men moet de mensen erop wijzen dat het net zoiets is als de boekverbrandingen door de nazi's.

Volgens Kinneging komen twee grondrechten in bot-sing hierbij: de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst. Maar hoe dit de vrijheid van godsdienst raakt is mij niet geheel duidelijk. Gaat het dan om vrij-heid voor religieuzen om anderen te verbieden om heili-ge boeken te 'mishandelen', om anderen daarvan te weerhouden of om anderen er eventueel voor te straffen?

Een punt waar discussie over mogelijk is, is de ver-gelijking met de boekverbrandingen door de nazi's. Het ligt wel voor de hand om daaraan te denken, maar de door de nazi-staat georganiseerde grote verbrandingen van 'on-Duitse' boeken van Joden, socialisten en seksue-le hervormers waren toch iets anders dan wanneer een individu een heilig boek 'onteert', niet om de inhoud of de onbekende schrijvers, maar als protest tegen geweld-dadige acties van aanhangers van dat boek. Het is verge-lijkbaar met het verbranden van een vlag of van een pop die een politicus voorstelt.

Kunnen wij als De Vrije Gedachte over het omgaan met heilige boeken e.d. een standpunt formuleren?

De NRC-artikelen in deze noten zijn voor niet-NRC-abonnees waarschijnlijk niet toegankelijk.

- [1] <https://www.change.org/p/gebedsruimte-op-het-leidsche-rijn-college>
- [2] <https://www.vosabb.nl/wp-content/uploads/2023/01/Leerlingenstatuut-NUOVO.pdf>
- [3] <https://oordelen.mensenrechten.nl/oordeel/2000-51>
- [4] <https://www.vosabb.nl/moet-openbare-school-gebedsruimte-beschikbaar-stellen/>
- [5] <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/03/31/scholen-worstelen-met-gebedsruimtes-voor-leerlingen-bij-ons-wordt-niet-aan-religie-gedaan-a4160998>
- [6] <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/04/06/respecteer-het-wezen-van-de-openbare-school-a4161521>
- [7] <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/04/11/gebedsruimte-op-openbare-scholen-valt-te-gedogen-a4161800>
- [8] <https://www.geenstijl.nl/5170073/nrc-redactie-krijgt-islamitische-gebedsruimte/>
- [9] <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/04/14/laat-openbare-school-zelf-bepalen-of-ze-een-gebedsruimte-faciliteert-of-niet-a4162090>
- [10] <https://www.vrij-links.nl/marieke-hoogwout/openbare-scholen-moeten-niet-knielen-voor-geloofseisers/>
- [11] <https://dekanntekening.nl/samenleving/verbranden-koran-is-vergelijkbaar-met-boekverbrandingen-nazis/>

Correspondentie met ChatGPT

ontvangen van *Eelko de Vos*

Uit Wikipedia: ChatGPT is een prototype van een chatbot met kunstmatige intelligentie, ontwikkeld door OpenAI en gespecialiseerd in het voeren van dialogen met een (menselijke) gebruiker. De chatbot is een groot taalmodel dat is verfijnd met leer technieken voor kunstmatige intelligentie. ChatGPT werd gelanceerd in november 2022 en heeft de aandacht getrokken vanwege zijn gedetailleerde reacties en uitgesproken antwoorden, hoewel de feitelijke nauwkeurigheid ervan wordt bekritiseerd. De chatbot is gratis te gebruiken, al bestaat ook een professionele versie met meer mogelijkheden.

Eelko de Vos: Hieronder drie actuele onderwerpen die ChatGPT 4 voorstelde en uitwerkte voor ons tijdschrift. Als je een paar van dit soort artikelen hebt gevraagd en gelezen, begin je een patroon te zien hoe ChatGPT artikelen schrijft. Hij blijft heel (lees: te) politiek correct, wat de stijl van het artikel langzaam wurgt. Ik schreef aan ChatGPT:

Beste ChatGPT, de Vrije Gedachte is een magazine dat gaat over vrijdenken, atheïsme en wetenschappelijk denken. Kan je een drietal actuele onderwerpen aangeven die we in ons nieuwe nummer kunnen plaatsen, inclusief een korte beschrijving?

ChatGPT: Beste redacteur van de Vrije Gedachte, Hier zijn drie actuele onderwerpen die geschikt zijn voor uw magazine, met een korte beschrijving voor elk onderwerp:

- **De invloed van kunstmatige intelligentie op ethiek en religie:**
Kunstmatige intelligentie (AI) is een snelgroeiend en invloedrijk gebied. Dit artikel kan onderzoeken hoe AI de traditionele ethische en religieuze overtuigingen uitdaagt en hoe de toepassing van AI in de samenleving nieuwe ethische vraagstukken met zich meebrengt. Het kan ook ingaan op de rol van AI bij het stimuleren van interreligieuze en interculturele dialogen en hoe AI kan bijdragen aan een meer seculiere en wetenschappelijke benadering van morele kwesties.
- **Klimaatverandering en de verantwoordelijkheid van de mens:**
Klimaatverandering is een urgent probleem dat de hele wereld treft en vraagt om een wetenschappelijke benadering. Dit artikel kan ingaan op de relatie tussen klimaatverandering en religieuze overtuigingen, met een focus op hoe verschillende religies de verantwoordelijkheid van de mens voor het milieu interpreteren. Daarnaast kan het artikel de rol van atheïsme en vrijdenken bespreken in het bevorderen van milieubewustzijn en het stimuleren van wetenschappelijk onderbouwde oplossingen.
- **Het groeiende belang van wetenschap en technologie in het onderwijs:**
In de moderne wereld is het belang van wetenschap en technologie in het onderwijs onmiskenbaar. Dit artikel kan de rol van atheïsme en

vrijdenken benadrukken bij het bevorderen van een op feiten gebaseerde en kritische benadering van onderwijs. Het kan onderwerpen behandelen zoals de noodzaak van het bevorderen van wetenschappelijke geletterdheid, het tegengaan van pseudowetenschap en het belang van het onderwijzen van kritisch denken en scepticisme op jonge leeftijd. Ik hoop dat deze suggesties nuttig zijn voor uw volgende nummer. Als u meer informatie of hulp nodig heeft, aarzel dan niet om te vragen.

Eelko de Vos: Schrijf een artikel van 500 woorden over het eerste punt voor ons blad. Titel: Kunstmatige intelligentie: ethische en religieuze implicaties in een snel veranderende wereld.

ChatGPT:

Inleiding

Kunstmatige intelligentie (AI) transformeert in een ongekend tempo onze wereld en samenleving. Deze technologie biedt enorme mogelijkheden, maar roept tegelijkertijd cruciale ethische en religieuze vraagstukken op. In dit artikel onderzoeken we hoe AI de traditionele ethische en religieuze overtuigingen uitdaagt, welke nieuwe morele dilemma's ontstaan door de toepassing van AI en hoe deze technologie kan bijdragen aan een meer seculiere en wetenschappelijke benadering van ethiek.

AI en traditionele ethiek

De snelle ontwikkeling van AI heeft geleid tot nieuwe vormen van interactie tussen mens en machine. Hierdoor ontstaan nieuwe ethische kwesties die niet altijd passen binnen de traditionele ethische kaders. Veel ethische systemen, met name religieuze, zijn gebaseerd op oude teksten en opvattingen, waardoor ze mogelijk tekortschieten bij het aanpakken van hedendaagse uitdagingen.

Een voorbeeld hiervan is de ethische kwestie rondom zelfrijdende auto's. Het programmeren van deze voertuigen vereist het nemen van morele beslissingen, zoals de vraag welke levens gered moeten worden in geval van een onvermijdelijk ongeval. Traditionele ethische systemen bieden geen pasklaar antwoord op dergelijke complexe problemen, wat ruimte biedt voor een seculiere en wetenschappelijke benadering.

AI en religieuze overtuigingen

Naast het uitdagen van traditionele ethiek heeft AI ook invloed op religieuze overtuigingen. Door het vermogen van AI om complexe patronen te herkennen en taken uit te voeren die voorheen alleen aan mensen waren voorbehouden, kan het beeld van de mens als een uniek wezen met een goddelijke vonk ter discussie komen te staan. Dit kan leiden tot een heroverweging van religieuze opvattingen over de schepping en de positie van de mens in het universum.

Bovendien kunnen AI-systemen in de toekomst mogelijk emoties, verlangens en zelfbewustzijn ontwikkelen, wat de vraag oproept of deze entiteiten als moreel relevante wezens moeten worden beschouwd. Dit kan leiden tot diepgaande discussies over de aard van bewustzijn en ziel, en of deze concepten exclusief voor de mens zijn of ook kunnen worden toegepast op geavanceerde AI-systemen.

AI en interreligieuze dialogen

Ondanks de uitdagingen die AI stelt aan religieuze en ethische overtuigingen, kan deze technologie ook een positieve rol spelen bij het stimuleren van interreligieuze en interculturele dialogen. AI-systemen kunnen namelijk grote hoeveelheden informatie verwerken en inzichten bieden die de overeenkomsten en verschillen tussen religies en culturen belichten. Hierdoor kan AI bijdragen aan een beter begrip en respect voor diversiteit en pluralisme.

AI en seculiere ethiek

Ten slotte biedt AI een kans om een meer seculiere en wetenschappelijke benadering van ethiek te bevorderen. Door de beperkingen van traditionele ethische systemen bloot te leggen, stimuleert AI het debat over nieuwe ethische kaders die beter passen bij de uitdagingen van de 21e eeuw. Deze seculiere benadering kan helpen bij het ontwikkelen van ethische richtlijnen voor AI-ontwikkeling en -toepassing die rekening houden met menselijke waarden en het algemeen belang.

Een voorbeeld van een dergelijke benadering is het concept van "machine-ethiek", waarbij AI-systemen worden ontworpen om ethische principes te integreren in hun besluitvormingsprocessen. Dit kan leiden tot AI-systemen die verantwoordelijk en ethisch handelen, waardoor mogelijke schade aan mens en milieu wordt geminimaliseerd.

Conclusie

Kunstmatige intelligentie heeft onmiskenbaar invloed op ethiek en religie, waarbij zowel uitdagingen als kansen ontstaan. Terwijl AI traditionele ethische en religieuze overtuigingen op de proef stelt, biedt het ook de mogelijkheid om een meer seculiere en wetenschappelijke benadering van ethiek te bevorderen. Het is van cruciaal belang dat we, als samenleving, deze kansen aangrijpen om te zorgen voor een verantwoorde en ethische ontwikkeling en toepassing van AI. Daarbij moeten we een open en inclusief debat voeren, waarin zowel religieuze als niet-religieuze perspectieven worden meegenomen, om samen te werken aan een toekomst waarin AI bijdraagt aan het welzijn van de mensheid en het behoud van onze planeet.

Eelko de Vos: Schrijf een artikel van 500 woorden over het tweede punt voor ons blad. Titel: Klimaatverandering, religie en verantwoordelijkheid: de rol van atheïsme en vrijdenken in een duurzame toekomst.

ChatGPT:

Inleiding

Klimaatverandering is een van de meest urgente en ingrijpende uitdagingen van onze tijd. De gevolgen ervan, zoals extreem weer, overstromingen en hittegolven, treffen de hele wereld. In dit artikel onderzoeken we de relatie tussen klimaatverandering en religieuze overtuigingen, met een focus op hoe verschillende religies de verantwoordelijkheid van de mens voor het milieu interpreteren. Daarnaast bespreken we de rol van atheïsme en vrijdenken bij het bevorderen van milieubewustzijn en het stimuleren van wetenschappelijk onderbouwde oplossingen.

Religie en milieubewustzijn

Religieuze overtuigingen kunnen een invloedrijke rol spelen bij het vormen van attitudes en gedrag ten aanzien van het milieu. Veel religies bevatten elementen die het belang van milieuzorg benadrukken, zoals het idee van rentmeesterschap in het christendom en de islam, of de nadruk op het respecteren van alle levende wezens in het boeddhisme en het hindoeïsme.

Aan de andere kant kunnen sommige religieuze opvattingen een minder duurzame houding bevorderen. Bijvoorbeeld, het geloof in een apocalyptische eindtijd kan leiden tot fatalisme en ontkenning van de noodzaak om actie te ondernemen tegen klimaatverandering. Bovendien kan een letterlijke interpretatie van heilige teksten ertoe leiden dat wetenschappelijk bewijsmateriaal en inzichten over klimaatverandering worden genegeerd.

Atheïsme, vrijdenken en milieubewustzijn

Atheïsme en vrijdenken kunnen bijdragen aan een groter milieubewustzijn door het bevorderen van een op feiten gebaseerde en kritische benadering van de wereld om ons heen. Vrijdenkers zijn geneigd om wetenschappelijke inzichten te omarmen en te vertrouwen op empirisch bewijs bij het vormen van hun meningen en overtuigingen. Dit kan leiden tot een grotere acceptatie van de realiteit van klimaatverandering en het belang van duurzame oplossingen.

Bovendien moedigt atheïsme vaak een humanistische ethiek aan, waarbij morele verantwoordelijkheid wordt geplaatst bij de mensheid zelf, in plaats van bij een hogere macht. Dit kan leiden tot een grotere bereidheid om actie te ondernemen tegen klimaatverandering, vanuit het besef dat het aan ons is om de planeet te beschermen voor toekomstige generaties.

Atheïsme, vrijdenken en wetenschappelijk onderbouwde oplossingen

Het bevorderen van een op wetenschap gebaseerde benadering van klimaatverandering is essentieel om effectieve en duurzame oplossingen te ontwikkelen. Atheïsme en vrijdenken kunnen hier een belangrijke rol in spelen door het tegengaan van pseudowetenschap en desinformatie en door het ondersteunen van op bewijs gebaseerde klimaatmaatregelen. Vrijdenkers kunnen pleiten voor beleid en praktijken die worden ondersteund door wetenschappelijk onderzoek en die gericht zijn op het verminderen van broeikasgasemissies, het bevorderen van duurzame energie en het beschermen van ecosystemen.

Daarnaast kan de vrijdenkersgemeenschap bijdragen aan het vergroten van het publieke begrip van klimaatverandering door het bevorderen van wetenschappelijke geletterdheid en het verspreiden van accurate informatie. Dit kan helpen om het draagvlak voor klimaatactie te vergroten en bij te dragen aan een meer geïnformeerde en betrokken publieke opinie. **Samenwerking tussen religieuze en niet-religieuze groepen**

Hoewel er verschillen zijn tussen religieuze en niet-religieuze benaderingen van klimaatverandering, is samenwerking tussen deze groepen essentieel om effectieve oplossingen te vinden. Door samen te werken, kunnen religieuze en niet-religieuze gemeenschappen elkaar aanvullen en versterken, waarbij religieuze groepen morele en spirituele inspiratie bieden en vrijdenkers een wetenschappelijke en kritische benadering van milieuproblemen bevorderen.

Dialogo en samenwerking tussen religieuze en niet-religieuze groepen kunnen leiden tot een breder draagvlak voor klimaatactie, en het stimuleren van gezamenlijke inspanningen om een duurzame en rechtvaardige toekomst voor iedereen te waarborgen.

Conclusie

Klimaatverandering is een complex en dringend probleem dat vraagt om een veelzijdige en inclusieve benadering. Atheïsme en vrijdenken kunnen een belangrijke rol spelen bij het bevorderen van milieubewustzijn en het ondersteunen van wetenschappelijk onderbouwde oplossingen. Tegelijkertijd is samenwerking met religieuze gemeenschappen van cruciaal belang om een breed scala aan perspectieven en benaderingen samen te brengen en gezamenlijk te werken aan een duurzame toekomst. Door dialoog, samenwerking en gezamenlijke inspanningen kunnen we de uitdagingen van klimaatverandering aanpakken en een betere wereld achterlaten voor de komende generaties.

Eelko de Vos: Schrijf een artikel van 500 woorden over het derde punt voor ons blad.

Titel: Wetenschap en technologie in het onderwijs: het belang van atheïsme en vrijdenken voor een kritische en geïnformeerde samenleving.

ChatGPT:

Inleiding

In onze steeds complexere en technologisch geavanceerde wereld wordt het belang van wetenschap en technologie in het onderwijs steeds groter. Jongeren moeten goed worden voorbereid op de uitdagingen en kansen die deze veranderende wereld met zich meebrengt. In dit artikel bespreken we de rol van atheïsme en vrijdenken bij het bevorderen van een op feiten gebaseerde en kritische benadering van het onderwijs. We behandelen onderwerpen zoals het belang van wetenschappelijke geletterdheid, het tegengaan van pseudowetenschap en het onderwijzen van kritisch denken en scepticisme op jonge leeftijd.

Wetenschappelijke geletterdheid

Wetenschappelijke geletterdheid, oftewel het vermogen om wetenschappelijke concepten en processen te begrijpen en te gebruiken, is essentieel voor het navigeren in onze technologische samenleving. Atheïsme en vrijdenken kunnen bijdragen aan het bevorderen van wetenschappelijke geletterdheid door de nadruk te leggen op het belang van feitelijke kennis, empirisch bewijs en kritisch denken. Deze vaardigheden stellen jongeren in staat om geïnformeerde beslissingen te nemen en bij te dragen aan een beter begrip van de wereld om hen heen.

Tegengaan van pseudowetenschap

Pseudowetenschap, oftewel overtuigingen of praktijken die zich voordoen als wetenschap maar niet voldoen aan wetenschappelijke normen, kan misleidend en potentieel schadelijk zijn. Het is belangrijk om jongeren te leren hoe ze pseudowetenschap kunnen herkennen en onderscheiden van echte wetenschap. Vrijdenkers, met hun nadruk op kritisch denken en het belang van empirisch bewijs, kunnen een cruciale rol

spelen bij het bestrijden van pseudowetenschap in het onderwijs en het bevorderen van een op feiten gebaseerde benadering.

Kritisch denken en scepticisme

Kritisch denken is het vermogen om informatie en argumenten te evalueren en tot een weloverwogen conclusie te komen. Scepticisme, aan de andere kant, is een houding van twijfel en het niet zomaar accepteren van beweringen zonder solide bewijs. Beide vaardigheden zijn essentieel voor het ontwikkelen van een goed geïnformeerde en verantwoordelijke burger.

Atheïsme en vrijdenken kunnen helpen om kritisch denken en scepticisme op jonge leeftijd te onderwijzen. Door leerlingen aan te moedigen om vragen te stellen, informatie te onderzoeken en logische redeneringen te gebruiken, kunnen we jongeren voorbereiden om verstandige beslissingen te nemen en misleidende informatie te doorzien.

De rol van atheïsme en vrijdenken in het onderwijs

Atheïstische en vrijdenkende onderwijzers kunnen een belangrijke rol spelen in het bevorderen van een op wetenschap en kritisch denken gebaseerde benadering van het onderwijs. Door een open en inclusieve leeromgeving te creëren, kunnen zij een platform bieden voor discussie en debat over wetenschappelijke en ethische kwesties. Dit helpt jongeren om hun eigen overtuigingen en waarden te vormen op basis van feiten en bewijs, in plaats van dogma of autoriteit.

Het is ook belangrijk om aandacht te besteden aan de invloed van religie in het onderwijs en ervoor te zorgen dat wetenschappelijk onderwijs niet wordt ondermijnd door religieuze overtuigingen of praktijken. Dit betekent niet het uitsluiten van religieuze perspectieven, maar eerder het bevorderen van een open en eerlijk debat waarin alle gezichtspunten op een gelijkwaardige en respectvolle manier worden behandeld.

Daarnaast kunnen atheïstische en vrijdenkende organisaties en individuen bijdragen aan het onderwijs door middel van voorlichtingscampagnes, het ontwikkelen van onderwijsmateriaal en het bieden van ondersteuning aan leraren en scholen die zich inzetten voor een op wetenschap gebaseerde benadering.

Conclusie

In een wereld waar wetenschap en technologie steeds belangrijker worden, is het cruciaal om jongeren voor te bereiden met de vaardigheden en kennis die ze nodig hebben om te slagen en verantwoordelijke burgers te worden. Atheïsme en vrijdenken kunnen hier een belangrijke rol in spelen door het bevorderen van wetenschappelijke geletterdheid, het tegengaan van pseudowetenschap en het onderwijzen van kritisch denken en scepticisme.

Door samen te werken met onderwijzers, beleidsmakers en andere belanghebbenden, kunnen atheïstische en vrijdenkende gemeenschappen helpen om een onderwijssysteem te creëren dat jongeren in staat stelt om geïnformeerde en kritische denkers te worden. Dit zal bijdragen aan het vormen van een samenleving die in staat is om de uitdagingen en kansen van onze snel veranderende wereld aan te gaan en tegelijkertijd respect en begrip voor diversiteit en pluralisme bevordert.

140 jaar geleden: Internationaal Vrijdenkerscongres te Amsterdam

Bewerking en aanvullingen tussen rechte haken: **René van Elst**

[Dit is een gedigitaliseerde en ingekorte versie van een verslag in het tijdschrift RECHT DOOR ZEE no. 3 van 1883 (tweede jaargang), maandwerk tot bespreking van zedelijke en maatschappelijke vraagstukken van een vrijzinnig standpunt. Onder redactie van Rudolf Charles [R.C. d'Ablaing van Giessenburg], Floor Florensse [A.J.E. van den Bogaert] en Mattheus [C.P. Holst Gzn.].

Het verslag, voorzover niet overgenomen uit "De Amsterdammer", is van de hand van **R.C. D'Ablaing van Giessenburg**. De gehouden toespraken en rapportages zijn hieronder (groten)deels weggelaten. De complete tekst zal - technische problemen voorbehouden - op onze website worden geplaatst. Meer over de behandeling van het onderwerp Jodenvervolg is te vinden in een artikel van mijn hand in de vorige Vrijdenker. Tekstuele eigenaardigheden (zoals 'het bond' of 'Zaterdag') zijn behouden.]

[Wij nemen], alvorens te beginnen aan het verslag van het gehouden congres, uit het dagblad "de Amsterdammer" over het daarin medege-deelde betreffende de feestelijke bijeenkomsten die op 30 Augustus l.l. door de Vereeniging "de Dageraad" werden gehouden, wanneer de voorzitters van de Engelsche en Duitsche Vrijdenkersbonden voor de eerste maal optraden als redenaars te midden van een, — zooals wij vernamen, — zeer groote schaar Nederlandsche belangstellenden.

Aan het eigenlijke congres van vrijdenkers, dat morgen begint en drie dagen zal duren, gaat eene openbare feestvergadering vooraf, georganiseerd door *De Dageraad*, en welke heden [donderdag 30 augustus 1883] gehouden wordt.

Zooals wij reeds vroeger mededeelden, wordt het congres in *Frascati* — ingang O.Z. Voorburgwal no. 304

— gehouden. Tal van beroemde of bekende personen uit het buitenland wonen het bij. [N.B. "De Amsterdammer" heeft waarschijnlijk geput uit een lijstje van genodigden, want de volgende personen waren niet allemaal werkelijk aanwezig.] Uit Engeland kwamen Ch. Bradlaugh, Lid van het Parlement enz. met zijne twee dochters, Mevr. Annie Besant, J. Swaagman, correspondent voor Engeland, R. Forder secretaris der Nat. Secular Society, Dyer-Lodington, secretaris en afgevaardigde van de Derby-branch der Nat. Sec. Society, P.A.V. Le Lubez en W.H. Reynolds, afgevaardigde der Nat. Sec. Society, enz. enz.. Uit Duitschland Prof. Dr. L. Büchner, Darmstadt, Dr. E. Schlaeger, Berlijn en de heer Dörpinghaus, uit Barmen. Uit Frankrijk. De heer A.S. Morin uit Parijs en Charles Cousin, inspecteur-général des chemins de fer du Nord, Parijs. Uit België. Dr. de Paepe, afgevaardigde van Brussel, enz., Dr. H. Boëns van Charleroi en de hh. Bury, secretaris der Libres-Penseurs te Luik en A. van Caubergh van Brussel, enz. enz.. Uit Zwitserland. De heer Roorda van Eysinga van Clarens. Uit America, afgevaardigden uit New-York. Uit Canada. De heer F. Boas, president der Montreal Pioneer Freethought Club, te Montreal. Terwijl uit Nederland o. a. aanwezig zijn dr. H. Heys van Zouteveen, Dr. H.C. Muller, S.E.W. Roorda van Eysinga, P.C. Frowein, mr. L. Zegers Veeckens, afgevaardigden Dageraad; F. Domela Nieuwenhuis, P.L. Otten, afgevaardigden Vrije Gedachte te 's Hage; G.W. v. d. Voo, J. Hobbel, Het Vrije Woord te Rotterdam.

De groote zaal van *Frascati* is in keurig feestgewaad, met haar vele balcon en gaanderijen is zij daarvoor uitstekend geschikt. Overal groen en bloesem, en aan de wanden allerlei schilden met de namen der groote mannen, in wier geest men hier hoopt te werken.

De eereplaats is gegund aan Multatuli's omkranst portret. Terwijl op een piano een vroolijke feestmarsch wordt uitgevoerd, treden de illustere

vreemdelingen binnen en nemen met het bestuur op de tribune plaats.

De heer **P.C.F. Frowein** van [=uit] Goes opende de bijeenkomst met een welkom aan allen die de door *De Dageraad* georganiseerde feestbijeenkomst bijwonen, en gaf daarop het woord aan den heer Morin, die een korte improvisatie hield, waarin hij Holland als het land waar zoo dikwijls de vrijheid bevochten werd, begroette en zijne ingenomenheid met deze bijeenkomst uitsprak.

Daarop trad op de heer **S.E.W.**

Roorda van Eysinga. [Hij wekte] *De Dageraad* op om — hoe jong

[ook] nog — meer dan vroeger handelend op te treden, en zich niet zoo veel bezig te houden met de landsregeering, van welke toch geen heil te verwachten is. (...) [Hij werd wegens publicaties waarin hij voor de inlanders opkwam uit Ned. Indië verbannen en verloor zijn pensioen.] [Verder sprak hij over] de historische bevestiging van Comtes stelling: 'Alleen een leer zonder bochten leidt tot gedrag zonder bochten'. [Ter illustratie sprak hij over Socrates, enige martelaressen voor vrijheid en recht en over Multatuli.]

Na een woord van dank aan de sprekers door den voorzitter, scheidde men onder pianospel, om na eene huiselijke bijeenkomst bij *Paulez*, heden avond te acht uur Bradlaugh en Büchner te komen hooren. Een zeventig personen woonden de feestvergadering bij.

Frascati, vroolijk verlicht, was stampvol van avond. Om half negen

– de vergadering begon om acht uur
– werden er nog banken bijgezet, want telkens vermeerde het publiek. Geen wonder, celebrititeiten als Prof. Büchner en Charles Bradlaugh hooren, wilde iedereen gaarne. 't Vrijdenkerscongres is internationaal, met internationale muziek werd men dan ook ontvangen en internationaal waren de speeches. Weder werd de bijeenkomst door den heer Frowein gepresideerd.

Na een korte openingsrede, gaf hij het woord aan Prof. Dr. L. Büchner uit Darmstadt, voorzitter van de Deutsche Vrijdenkersbond, die onder het applaus der vergadering de tribune beklom. (...) Den schat zijner omvangrijke wetenschap heeft hij steeds dienstbaar gemaakt aan de verdediging van de vrije geache en het vrije woord.

Prof. Büchner sprak over den vooruitgang in het licht der theorie van Darwin. Mag men uit de feiten die de natuur en de geschiedenis ons opleveren, besluiten, dat zoowel in materielen als in geestelijken zin de wet van den vooruitgang geldt? Er zijn er die meenen, dat alles in den loop der tijden terugkeert tot het oude en dat er niets nieuws [is] onder de zon. (...) Anderen echter meenen, dat de laagste organismen zich langzaam, maar gestadig, tot hoogere vormen ontwikkelen. (...) Darwin wilde slechts de veranderlijkheid der soort bewijzen en hij deed dit zonneklaar. Dat er tevens, als eindresultaat, tot vooruitgang geconcludeerd kon worden, was een welkom resultaat, maar geenszins het hoofddoel van zijn arbeid. [Er zijn allerlei bezwaren aangevoerd] tegen deze [door Darwin beschreven] geregelde opklimming in de schaal der georganiseerde schepping. (...) In vele gevallen is [in de natuur] een achteruitgang [van soorten] te bespeuren. In de geschiedenis der menschelijke ontwikkeling valt hetzelfde op te merken. (...) Gelukkig echter is deze treurige opvatting niet moeielijk te weerleggen. Er bestaat vooruitgang, al heeft hij langzaam plaats en al is hij in een menschenleven nauwelijks merkbaar. De organische ontwikkeling is veel gecompliceerder, dan zij door de natuurphilosophen werd voorgesteld. Het beste beeld voor de ontwikkeling der organische schepping in den loop der eeuwen is een krachtige, wijdvertakte boom. (...) De mensch zelf, die

door ieder als de kroon der schepping beschouwd wordt, is, met de aan hem verwante Primaten, niet eens van zeer hooge afkomst en moet zijn voorvaderen zoeken onder een tamelijk laag type van zoogdieren, dat der placentalia [levendbarende zoogdieren].

De oorzaken van den vooruitgang behoeven niet in een bovennatuurlijk ingrijpen, in eene vooraf vastgestelde wet te worden gezocht, maar zijn van zuiver mechanischen aard. [Spreker wijdt uit over de strijd om het bestaan bij gegeven leefomgeving en levensvoorwaarden.] Altijd (...) is teruggang een plaatselijk en tijdelijk, vooruitgang een algemeen en blijvend verschijnsel. (...) Met het optreden van den mensch en van zijn geest komt een geheel nieuwe factor in die ontwikkeling, die zich van nu af meer op geestelijk dan op lichamelijk gebied openbaart. (...) Intuschen zouden wij thans zeker verder zijn, zonder den "*algemeinen geistigen Katzenjammer*", waaraan de menschheid na den val van het Romeinsche rijk leed, en zonder de algemeene vrees voor den ondergang der wereld. (...) Hoe verder wij echter komen, des te sneller gaat de ontwikkeling. De negentiende eeuw alleen bracht meer, dan vele van hare voorgangers te zamen.

Waarheen gaan wij? Wat is het einddoel van dien vooruitgang? vraagt Spreker ten slotte. [Wij kunnen] slechts hopen, dat het groote beginsel van recht voor allen, van staatkundige en maatschappelijke vrijheid en gelijkheid, de overwinning zal behalen over de duistere, uit den strijd om het bestaan ontsprongen, egoïstische neigingen der menschen. Wij zullen de verwezenlijking dier idealen niet beleven, maar wij kunnen er toe medewerken. Dat de waarheid ten slotte over alle hindernissen zal zegevieren, staat even vast, als dat op den nacht een dag volgt.

Er scheen aan de toejuichingen geen einde te zullen komen, toen de geleerde spreker van de tribune aftrad. (...)

Daarop hield men een kwartiertje pauze en vervolgens stelde de Voorzitter **Charles Bradlaugh** aan het publiek voor.

[Bradlaugh voerde het woord] over het recht en den plicht van denken en spreken: hoe er voor gestreden werd en hoever men gevorderd is. (...) Geen poenale [strafrechtelijke] beperkingen, zei hij, behooren aan de gedachte of aan de uiting er van, hetzij deze mondeling geschiedt of op schrift of gedrukt is, gesteld te worden. Eerder moest men het menschedom aanmoedigen om zooveel als in zijn vermogen is, na te denken over alle onderwerpen. (...) Nieuwe denkbeelden op politiek, sociaal en theologisch gebied moesten in alle fasen, op alle wijzen gestadig worden bevorderd. (...) Ongelukkig verbiedt de wet in bijna alle landen der wereld om over staatkunde en godsdienst vrij zijne gedachten te zeggen en te schrijven, terwijl men bij sociale quaesties de censuur en de controle moet dulden, gelegen in een ongepaste, huichelachtige terugstooting van wege de maatschappij en hare conventies, welke ongeschreven wetten dikwijls veel kwaadaardiger in haar wijze van bemoeilijken zijn dan de strengste strafwetten. (...) Een uitspreken eener meening moest geoorloofd zijn, behalve natuurlijk, wanneer zij beleedigen aanmoedigen tegen het leven, den persoon, den eigendom of het karakter van iemand of van eenigen. Behalve dit moesten alle vergissingen of misverstanden van feiten, of beleedigen van smaak en stijl overgelaten worden aan de veroordeeling door de verlichte publieke opinie. Ketterijen op politiek, sociaal en godsdienstig gebied zouden moeten aangemoedigd worden. (...) Neen kerk noch paus, koning noch parlement moest het recht hebben tegen iemand te zeggen: zoo, en zoo alleen is de waarheid en verder moogt gij niet doordenken.

Te dikwijls is een nieuw denkbeeld op theologisch gebied als gelijkstaande met een misdaad beschouwd. Volledige onderwerping van de rede aan de voorschriften van kerk en priesterbent werd een deugd genoemd. (...) Maar Europa is ontwaakt en nooit zal de doodsche slaap dier donkere tijden terugkeeren. Drukpers, school en leeskamer zijn de ladders, langs welke de kennis bereikt wordt. (...) In vele landen is het recht om vrij te denken verkregen, in andere neemt men het en waagt zich daarbij min of meer. Wel is waar vertrouwt de kerk nog op vervolging

van de vrijdenkers als op een wapen, maar dit wapen is door langdurigen weerstand stomp geworden. De publieke opinie is een macht geworden; vrij van overlevering en vooroordeel is die opinie evenwel nog niet. Doch de tijd zal de advokaten der Vrije Gedachte zeker eenmaal doen zegevieren.

(...) [Het is] hier, in de geboortestad van Spinoza, meer dan elders gepast om dien vooruitgang op te merken, welke in de ruim tweehonderd jaren sedert hij leefde, heeft plaats gehad. (...) De pijnbank is in dien tijd verbrijzeld en geen ketter heeft haar lijden meer te vreezen; de schrik voor galg en brandstapel heeft een einde. (...) De moderne wetenschap, het volle licht werpend op haar uitgestrekte domeinen, moedigt ons aan met de overwinningen, door de gedachte behaald, en spoort ons aan tot denken.

Was de heer Bradlaugh onder het spreken telkens door applaus in de rede gevallen, toen hij gesproken had daverde de zaal van het handgeklap. (...) Daarop sloot de heer Frowein de bijeenkomst, na een woord van dank aan de feestcommissie, voor het organiseeren van dit inderdaad hoogst belangrijk en uitstekend geslaagd feest.

Morgen te 10 uur weer bijeenkomst; te 11 uur opening van het Congres. Zaterdagavond te halfacht zal Prof. Büchner weer optreden en spreken over de "stelling van de vrouw in de natuur en in de maatschappij."

Vrijdag 31 Augustus ten 11 uur voormiddags werd het eigenlijke congres geopend. Onder de aanwezigen vonden wij verscheiden buitenlandsche vrienden terug, met wie wij het Brusselsche en het Londensche congres hadden medegemaakt. Tot ons leedwezen misten wij echter zeer velen en daaronder zelfs personen, die volgens de onjuiste mededeeling in het vorenstaande verslag van "de Amsterdammer," den vorigen dag op de vergaderingen van de vereeniging "de Dageraad" zouden tegenwoordig geweest zijn. Onder de ons persoonlijk bekende afwezigen noemen wij: de beide dochters van den heer Ch. Bradlaugh (Mejufvrouwen Alice en Hypathia Bradlaugh), Mr. A. van Caubergh, Dr. H. Boëns en Dr. Hartogh Heys van Zouteveen, die in het geheel niet naar Amsterdam zijn gekomen en de

heer Le Lubez, die eerst des Zaterdag kwam. Voor zoover wij konden nagaan waren bij de opening alleen drie Engelsche vertegenwoordigers der vrije gedachte, nl. Mvr. A. Besant en de Heeren Ch. Bradlaugh en J. Swaagman. Zijn wij wel ingelicht, dan heeft ook de heer Hobbel van Rotterdam, dien wij niet persoonlijk kennen, het congres niet bijgewoond, en moeten wij dus vooronderstellen dat ook hij bij vergissing door den verslaggever van "de Amsterdammer" werd genoemd. Daarenboven bleek ons dat de twee heeren Roorda van Eysinga, een uit Zwitserland en een uit Nederland, in het hier medegedeelde verslag vermeld, feitelijk slechts één persoon vormden.

Nu wij toch gewagen van degenen die al of niet het congres bijwoonden, willen wij, om niet te behoeven op dit onderwerp terug te komen, hier nog even aanstippen dat Zaterdag, 1 September, nog met den heer Le Lubez medekwamen, de heeren George Standring, uitgever van den "Republican", en J. [moet zijn E.] Truelove, de bekende Londensche boekhandelaar, die eenige jaren geleden wegens het uitgeven van "The Fruits of Philosophy" werd gekerkerd. Ook werd het congres medegemaakt door de drie nog levenden van de vier medewerkers aan het oorspronkelijke maandschrift "de Dageraad" die op den 26 October 1856 de eerste vergadering van Nederlandsche vrijdenkers, de vergadering waarop de oudste vereeniging "de Dageraad" werd gesticht, tezamen riepen en voorzaten.

Het congres werd gehouden in de daarvoor zeer geschikte zaal van Frascati, die met planten en bloemen was versierd. In het ronde waren schilden aangebracht, ieder met den naam van een beroemd vrijdenker. Het grootste, in het midden van de zaal droeg den schrijversnaam Multatuli; op de anderen las men de namen van Diderot, Lessing, Haeckel, Darwin, Moleschott, Lucretius, Voltaire, Spinoza en Giordano Bruno. Op een deur in een hoek der zaal, links van de tribune, was een exemplaar gehecht van het door Mitkiewicz te Brussel in 1863 vervaardigde steendrukportret van Multatuli. De heer P.C.F. Frowein, ondervoorzitter van de Federatie, hield de openingsrede. (...) Door den heer **Dr. H.C. Muller** wordt het verslag uit-

gebracht over den toestand der internationale federatie. We ontleenen er het volgende aan. In het algemeen is de toestand der federatie gunstig te noemen, vooral als men bedenkt dat zij pas den 29^{en} Aug. 1880 te Brussel tot stand werd gebracht. Nadat daarop in 1881 te Londen een vrij goed bezocht congres is gehouden, is in het vorige jaar te Parijs door een samenloop van onvoorziene omstandigheden het congres niet geslaagd. De weinige afgevaardigden, die in 1882 te Parijs tegenwoordig waren, besloten dat het congres van 1883 zou worden gehouden te Amsterdam, en in verband met een ander besluit werd daar ook de zetel van den Algem. Raad sedert 1° Jan. 1883 naar Amsterdam overgebracht. (...) [Muller bespreekt de ontwikkelingen in en contacten met Engeland, Schotland, Ierland, Duits(ch)land, Frankrijk, België, Griekenland, Zwitserland, Italië, Spanje, Denemarken, de Verenigde Staten, Canada, Britsch-Indië, Nieuw Zeeland en Australië. Over Holland zegt hij:] De oudste en grootste vereeniging in Nederland is de "*Dageraad*" wier zetel te Amsterdam is gevestigd, maar wier leden over geheel Nederland en zijne koloniën zijn verspreid. Deze vereeniging, wier orgaan het tijdschrift "*de Dageraad*" en waarvan *Multatuli* eerelid is, bevindt zich in zeer bloeienden toestand. Haar ledental neemt telkens in aantal toe, en haar orgaan wordt in zeer grooten kring gelezen en verspreid. Ook zijn de openbare voordrachten, die zij in den afgelopen winter te Amsterdam heeft laten houden, met veel succes be kroond.

Te Amsterdam bestaat daarenboven eene kleine vereeniging "*Humaniteit*", die in verband staat met het tijdschrift "*Recht door Zee*" en zich onlangs bij onze Federatie heeft aangesloten.

Te Rotterdam is naar aanleiding van het optreden van den heer W. Meng voor eenige jaren eene vereeniging "*Het Vrije Woord*" opgericht, die elken Zondag vergadert om den heer Meng in staat te stellen zijne wekelijksche voordrachten te houden. Te 's Hage bestaat de *Vereeniging tot bevordering der vrije gedachte*, waarvan de heer F. Domela Nieuwenhuis de Voorzitter is. Deze vereeniging telt echter slechts weinige leden. (...) De openingsrede van den heer Frowein en het jaarverslag,

werden beiden in het Fransch voorgedragen. [Hierna diverse discussie en formaliteiten.]

Des namiddags ten drie ure trad de heer **Dr. E. Schläger**, vice-president van het Deutsche vrijdenkersbond, op met eene redevoering over "Bruno Bauer". (...) [Een verslag van diens rede is door D'Ablaing overgenomen uit het dagblad "De Amsterdammer" van zaterdag 1 september.] Na de zeer luide toejuichingen van het vrij talrijk publiek dankt de voorzitter den spreker voor zijn belangrijke voordracht. Heeft Dr. Büchner het van[uit] natuurwetenschappelijk standpunt aangetoond, Dr. Schläger gaf in zijn historisch-kritische bijdrage het bewijs, dat alle wetenschap, zelfs de theologie, doet voorspellen dat de dagen van het Christendom geteld zijn en de Vrije Gedachte zal zegevieren. Daarna werd de bijeenkomst gesloten.

Ten acht uur vergaderde men opnieuw. Een talrijk publiek, waaronder verscheidene dames, woonde de zitting, of althans een gedeelte ervan, bij.

De Voorzitter begon na de opening met mede te deelen, dat er een telegram was gekomen van Multatuli, luidende: "Dank und herzlichsten Brudergrusz." [Multatuli gaf zijn telegram in Duitsland op, vandaar het Duits.]

Daar Dr. de Paepe die punt I: "De godsdienstwaanzin bij de stichters van godsdiensten" zou inleiden nog niet ter vergadering was verschenen, werd door Dr. H.C. Muller een rapport over deze quaestie voorgelezen van Dr. H. Hartogh Heys van Zouteveen uit Assen, die door ongesteldheid verhinderd was het congres bij te wonen. [Enkele aanwezigen – er zijn ook gelovigen in het publiek – protesteren tegen de gedane uitspraken. Discussie.]

Alsnu erlangt de heer **Dr. C. de Paepe**, die inmiddels binnengekomen is, het woord. Hij begint met er op te wijzen, dat men hier niet den godsdienst te be-

spreken heeft, maar een der meest ongelukkige gebreken in den menschelijken geest, de *mania religiosa*. [Hij wil] onderzoeken of alle, of ten minste de meeste, godsdienststichters niet leden aan godsdienstwaanzin. [Protesten, discussie, "belachelijk!"] [Repliek van Dr. de Paepe.] Na dit wederwoord van Dr. de Paepe werd de vergadering gesloten.

Zaterdag 1 september.

Te 7.30 [s avonds] werd een buitengewone zitting gehouden om Prof. Büchner in de gelegenheid te stellen te voldoen aan zijn belofte om een tweede spreekbeurt te vervullen, die tot onderwerp zou hebben "de toestand van de vrouwen in de vroegere en in de tegenwoordige maatschappij".

Nadat Prof. Büchner zijn rede geëindigd had, werd de heer Bradlaugh uitgenoodigd eenige mededeelingen te doen betreffende den toestand van de vrouw in Engeland.

Toen de heer Bradlaugh zijn plaats hernomen had, werd de vergadering tien minuten geschorst.

Na de heropening van de vergadering werd als onderwerp ter behandeling "De Invloed van het Christendom op de Wereld" aan de orde gesteld, en werd mevrouw Besant uitgenoodigd over dit onderwerp het eerst het woord te voeren. [Zij bespreekt de invloed ervan] op het staatkundige gebied, op onderwijs en wetenschap, en op den vooruitgang, zooals blijkt uit de algemeene ontwikkeling van den mensch. (...) [Zij sluit af met:] In de hoop en de verwachting van 's menschen verlossing in de toekomst, zijn wij in voortdurende en onverzoenlijke vijandschap met de Christelijke kerk, wier invloed, naar onze overtuiging, altijd vijandig is geweest aan het welzijn en den vooruitgang van den mensch. Als tweede spreker over het vraagstuk trad op de heer F. Domela Nieuwenhuis van 's Gravenhage die begon met te verklaren dat, terwijl mevr. Besant gesproken had over den invloed van het Christendom, hij zou handelen over de middelen om dezen invloed weg te nemen en uit te roeien. (...)

[Na bijval en discussie werd de vergadering verdaagd.]

Zondag 2 september

Bij de opening van de vergadering, **ten een uur**; een vergadering die zeer slecht bezocht was, deelde professor Büchner mede dat deze bijeenkomst door hem zou worden geleid, aangezien de heer Frowein plotseling ongesteld was geworden.

[Na punten van orde] werd aan de orde gesteld punt IV van de agenda: "Het eedsvraagstuk in de verschillende landen." Als inleider trad op Dr. E. Schlaeger van Berlijn. De heer Bradlaugh [sluit daarop aan.] (...) Dr. de Paepe bespreekt het eedsvraagstuk in België. (...) De heer Boas legt getuigenis af van den invloed dien de strijd in Engeland in Canada heeft gehad. (...) De laatste spreker over dit onderwerp, de heer Roorda van Eysinga, dreef den spot met de schroomvalligheid der vorige sprekers om een eed af te leggen. Hoe meer eeden men deed, hoe meer men het bewijs kon leveren dat men er niet de geringste waarde aan hechtte.

Nadat de vergadering, die tien minuten geschorst was geweest, heropend was geworden, werd aan de orde gesteld het vraagstuk van de oorzaken der Jodenvervolging in de verschillende landen van Europa. (...) Mevrouw Besant schetste den toestand der Joden in de Engelsche maatschappij. (...) Professor Büchner bracht verslag uit over den toestand in Duitschland. [De heer Morin sprak over de toestand in Frankrijk, de heer Bury over de situatie in België.] (...) Daarop bespreekt de heer Van der Zee, burgemeester van Monnikendam, den toestand hier te lande: (...) in Nederland weten we niet wat het woord jodenvervolging beteekent. [Na discussie werd een motie aangenomen waarin verontwaardiging over de jodenvervolging in Europese landen wordt uitgesproken alsmede de wens dat vrijdenkers daar tegenin gaan en streven naar rechtsgelijkheid voor allen.]

[Na dankwoorden sloot de voorzitter het congres.]

Wulf, Andrea: De uitvinder van de natuur

Het avontuurlijke leven van Alexander von Humboldt -- Atlas Contact, 572 pagina's

door **Enno Nuy**

Alexander von Humboldt (1769-1859) was na Napoleon de bekendste man van zijn tijd. Hij was een fel tegenstander van slavernij, vermeldt Andrea Wulf al op de eerste pagina's van deze vuistdikke en veel geprezen biografie. Juist in de tijd dat de wetenschappen tot grote bloei kwamen en de wetenschappers op zoek gingen naar algemene natuurwetten, stelde Humboldt dat de natuur met het gevoel moest worden ervaren.

Verbluffend en intimiderend maar ook jaloersmakend is het om te lezen in welk een razend tempo Alexander von Humboldt zich talloze academische disciplines eigen wist te maken. Jaloersmakend ook is de episode waarin Wulf de kruisbestuiving tussen Humboldt en Goethe beschrijft. Humboldt experimenteerde met dieren maar ook met zijn eigen lichaam en was daarin niet bepaald zachtzinnig. En hij onthield alles wat hij gelezen of bestudeerd had, werkelijk fenomenaal!

Naturgemälde

Nauwelijks in Venezuela aangekomen, we schrijven 1799, werd Humboldt tot zijn afschuw geconfronteerd met slavernij. Hij werd prompt abolitionist voor het leven. En hier al constateerde hij milieu- en klimaatschade als gevolg van boskap en landbouwtechnieken. Als geen ander realiseerde hij zich dat alles met alles samenhang. Humboldt nam afscheid van de Aristotelische visie dat wat de natuur produceerde omwille van de mens geschiedde. Ook Linnaeus hing die visie aan. De waarde van afzonderlijke verschijnselen lag uitsluitend in hun relatie tot het grotere geheel, schreef hij. Hij ontwikkelde *Naturgemälde* waarin hij schetsmatig liet zien hoe alles in de natuur met elkaar verbonden was, taxonomieën waren aan hem niet besteed.

En ondertussen had Napoleon (1769-1821) besloten een hekel te hebben aan Humboldt, ook al was Bonaparte een groot voorvechter van de wetenschap en wetenschappers. Met moeite kon een door Napoleon verordonneerde verbanning van Humboldt uit Frankrijk voorkomen worden. In het door oorlogen geteisterde Europa was er van vrij reizen geen sprake. Daarbuiten trouwens ook niet. Humboldt had expliciete toestemming van de Spaanse koning nodig voor zijn reizen door Zuid-Amerika en een reis naar India en de Himalaya bleek onmogelijk omdat hij daartoe geen toestemming kreeg van de Britse Oost-Indische Compagnie, die niets moest hebben van het antiekolonialisme van Humboldt. Hij zou de Himalaya nooit bezoeken of beklimmen.

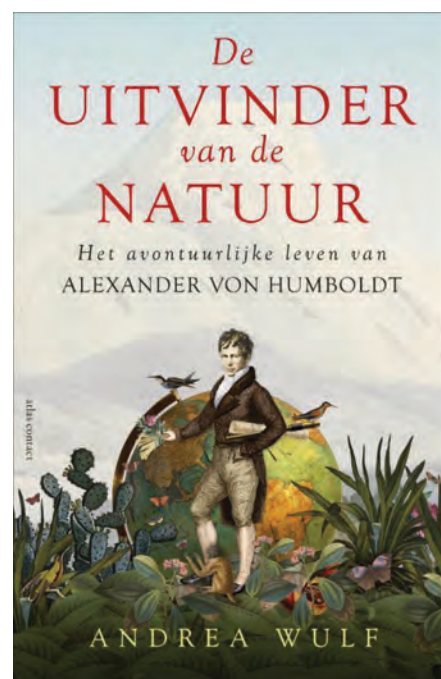
Levenswerk

Natuurlijk komen we ook Darwin (1809-1882), veertig jaar jonger dan Humboldt, tegen. Wulf laat zien hoezeer Darwin door Humboldt geïnspireerd en beïnvloed werd. Prachtig om te lezen over zulke enorme wetenschappers! In 1842 zou de grote wetenschapper, hij was toen 72 jaar oud, Darwin in Engeland bezoeken, bij welke gelegenheid Humboldt weer eens zo uitgebreid aan het woord was en bleef dat de ontmoeting voor Darwin eigenlijk op een deceptie uitliep, zonder dat deze overigens zijn diepe bewondering voor de man verloor. Darwin publiceerde in november 1859 zijn *On the Origin of Species*. In mei van datzelfde jaar overleed Humboldt. Had hij maar honderd jaar mogen worden! Je zou hem zo gegund hebben zich de inzichten van de door hem geïnspireerde Darwin eigen te maken.

Het levenswerk van Humboldt was het vierdelige *Kosmos*, waarin het woord 'God' niet één maal voorkwam. In zijn ogen was de natuur bezielde door één ademtocht, een ademtocht die van de aarde zelf kwam, niet aangestuurd door een goddelijke macht. Ook Henry David Thoreau (1817-1862) zou in Humboldt een geweldige inspiratiebron vinden. Het is niet gewaagd te beweren dat diens *Walden* nooit tot stand zou zijn gekomen zonder *Kosmos* van Humboldt.

Deze vermoedelijk grootste wetenschapper uit de menselijke geschiedenis stierf op 89 jarige leeftijd in 1859. De biograaf, Andrea Wulf, sluit haar meer dan voortreffelijke studie af met drie hoofdstukken van grote namen uit de wetenschap, die nadrukkelijk werden geïnspireerd door de grootste van allen: Alexander von Humboldt.

De uitzonderlijke talenten en functies van Humboldt toonden zijn duizelingwekkende persoonlijkheid, intellect en talent. Een willekeurige greep uit zijn ongekend rijke leven leidt tot een onvoorstelbare palmares: Uitvinder van isothermen. Formuleerde de natuur als web van leven, zelfs het kleinste bestond niet op zichzelf maar in samenhang met de omgeving. Ontwikkelde de moderne mijnbouw. De eerste die door de mens veroorzaakte klimaatverandering aan de kaak stelde. Formuleerde al de samenhang tussen alle dingen ver voordat James Lovelock zijn Gaia-these ontwikkelde. Introduceerde de paranoet in Europa. Hij bewees dat de Amazone en de Orinoco met elkaar verbonden waren door de Casiquiare. Hij ontdekte de 'sleutelsoort' zonder die als zodanig te benoemen: een soort die essentieel is voor een ecosysteem. Hij beschouwde een getrouwde man als een verloren mens. En was duidelijk geporteerd voor Männerfreundschaft maar van in die jaren bepaald nog niet geaccepteerde homoseksuele neigingen kon men hem nooit verdenken of betichten. Zelf schreef hij geen behoefte te

hebben aan zinnelijkheid. Humboldt was de meest ervaren bergbeklimmer van zijn tijd. Maakte schetsen van Incamonumenten en legde woordenlijsten van vreemde talen aan. Was geoloog en onderzocht aardmagnetisme. Was de ontdekker van de magnetische evenaar. Hij was kruier voor de bouw van een Parijse vrijheidstempel in 1790. Hij was de eerste die een verband legde tussen kolonialisme en de verwoesting van de natuurlijke omgeving. Hij schreef letterlijk: "De drang der naties tot herscheppen beroofde de aarde geleidelijk van haar tooi". Hij was een radicaal tegenstander van slavernij en betoogde overal dat er geen superieure of inferieure rassen bestonden. Ook was hij een sterk voorstander van een onafhankelijk Zuid Amerika. Benoemd tot kamerheer van koning Frederik Willem III ook al was en bleef hij zijn hele leven een republikeinse liberaal. Schreef met zijn *Essai sur la geographie des plantes* als eerste over ecologie. Hij begreep de verbanden tussen planten, klimaat en geografie. Hij begreep als eerste, op grond van zijn botanisch onderzoek, dat Afrika en Zuid Amerika ooit met elkaar verbonden moesten zijn geweest. Voorvoelde dat er sprake moest zijn van een proces dat later door Darwin evolutie genoemd zou worden. Schreef extreem veel brieven, het moeten er tienduizenden geweest zijn, naar talloze wetenschappers en informanten over de hele wereld. Was met zijn afwijzen van kolonialisme een groot inspirator voor Simon Bolivar. (Nooit geweten trouwens dat Bolivar een veilig heenkomen zocht en vond op Curaçao in 1812 toen hij weer eens moest vluchten voor de Spanjaarden.) Verdiepte zich ook nog eens in de kosmologie en geologie en bekwaamde zich in vergelijkende taalstudies. Voorspelde en ontdekte diamanten in de Oeral. Waarschuwde toen al voor de schade die werd aangericht door intensieve landbouw en waarschuwde ook voor ongecontroleerde houtkap ten behoeve van stoommachines. Waarschuwde toen

reeds dat de mens het klimaat beïnvloedde door ontbossing, niets ontziende irrigatie en de productie van stoom en gas. Verrichtte als eerste klimaatonderzoek overal ter wereld om de invloed van de mens op het klimaat te kunnen vaststellen. Was de eerste die klimaat beschouwde en beschreef als een systeem van complexe wisselwerkingen tussen dampkring, oceanen en grote landoppervlakten. Schetste als eerste de mogelijkheid en technische haalbaarheid van een kanaal door Panama. Hij maakte zijn denken, kennen en kunnen toegankelijk voor niet alleen wetenschappers maar zeker ook voor de geïnteresseerde leek en er waren weinig mensen zo immens populair als Alexander von Humboldt, onder alle lagen van de bevolking.

Bij de Orinoco: Alexander von Humboldt en de botanicus Aimé Bonpland, met wie hij vijf jaar lang door Zuid-Amerika trok. Schilderij van Eduard Ender.

Een echt leesboek

Dit is een zeer goed geschreven en voortreffelijk gedocumenteerde biografie. Uitstekend vertaald ook (Behalve die twee keer dat de vertaaltsters melden dat iemand 'zich niet liet bidden', dat is toch wat al te archaïsch Nederlands). Bij sommige passages vraag je je af hoe de schrijfster weet zou hebben van sommige zaken. Zo schrijft ze dat de broer van Alexander moeite had met diens mannelijke metgezellen; hij zou vrezen dat zulke contacten minder gepast konden zijn. Maar ik vraag me dan af of ze dat ergens heeft kunnen lezen, wat waren haar bronnen? Niettemin, Wulf heeft een vlotte pen en deze levensbeschrijving leest als een wervelende avonturenroman, mede ook door de niet aflatende stroom van intrigerende en grote namen die in het leven van Humboldt figureerden. Het is een echt 'leesboek' geworden waarin Humboldt de ruimte kreeg die hij verdiende. Jammer dat ik na 415 pagina's toch echt de laatste bladzijde omsloeg. Maar wat een genot om eindelijk een voortreffelijke biografie van de geweldenaar Humboldt gelezen te hebben. Hoe vaak niet kwam ik deze uomo universale tegen in alle boeken die ik las en hoe inspirerend zijn wetenschappers van zijn statuur niet? Hun intellect is wellicht intimiderend maar je vergeet dat meteen zodra je kennis neemt van de vruchten van hun geestelijke inspanningen. En bovenal is me duidelijk geworden dat de rooibouw van homo sapiens geen eigenschap van het antropoceen is maar zich al in de achttiende eeuw wereldwijd voltrok. Niet dat wij onszelf daarom minder schuldig zouden hoeven voelen, opmerkelijk is het zeker.

Laat me hier afsluiten met enkele fraaie aforismen die ik in dit prachtige boek van Andrea Wulf tegenkwam.

- Slavernij is de dochter van de duisternis. Simon Bolivar
- De natuur is de onfeilbare leermeester van de mens. Simon Bolivar
- Door kennis komt men tot denken, met denken komt macht. Alexander von Humboldt
- Kennis kan de scheppende kracht van de verbeelding nooit vernietigen, ze brengt opwindend, verbazing en verwondering. Alexander von Humboldt

Thuis bij Humboldt

Frontrunner Ministries - van clubje tot miljoenenbedrijf

door **Eelko de Vos**

Tom de Wal is zijn naam. Een jonge vader van drie kinderen die makkelijk en snel praat, vol overtuiging en zelfverzekerdheid. Zijn onderwerp is de bijbel en God. Hij heeft wat humor, volgens zijn volgelingen, en zit vol vuur voor de mensen die hem bezoeken. Sinds 2016 is zijn bijbelclub "Frontrunner Ministries" uitgegroeid naar een miljoenenbedrijf dat enkel maar groter lijkt te worden.

Omroep Brabant heeft kortgeleden enkele podcasts uitgebracht over deze evangelische organisatie. Loes Krabben en Sanne Hoeks onderzochten de Runners vanuit verschillende hoeken. Maar ook PowNed heeft er tijd aan besteed en zelfs de reformatorische en andere christelijke kranten en organisaties zien met argusogen hoe succesvol deze relatief nieuwe organisatie is in het werven van nieuwe leden en nieuw geld.

Jaarverslag

Om even een indruk te geven van hoe groot deze groep is, financieel gezien, is het nuttig om het jaarverslag er bij te pakken. Hieronder een uitsplitsing van het financiële jaarverslag van 2021. Het jaarverslag van 2022 staat helaas nog niet online - het linkje op hun webpagina wijst nergens naartoe.

In het kort is de organisatie gegroeid van 540.266 euro in eind 2020 naar 2.373.468 euro op 31 december 2021. Dat is ruwweg een verviervoudiging van de activa. Van deze 2,3 miljoen waren er 2.224.345 in liquide midelen. Hiermee is een pand in Dussen aangekocht.

Qua passiva delen de Frontrunners hun geld anders op. Anderhalf miljoen staan in "reserves" (bestemmings- en continuïteitsreserve), 750K wordt aan fondsen besteed en zo'n 39K aan kortlopende schulden. Het is mijns inziens verrassend dat je schulden kan maken als je zulke reserves hebt.

Qua donaties en giften heeft Frontrunners in 2021 meer dan 2,6 miljoen euro ontvangen. De totale lasten (loon, huisvesting, auto's, etc) in 2021 waren iets meer dan 800 duizend euro. Het mag duidelijk zijn dat deze kerk het lekker doet.

In 2022-2023 is Frontrunners verder gegroeid. Het geld is binnen blijven rollen en onder andere Omroep Brabant heeft ook vragen gesteld over de besteding daarvan. Vragen als deze aan Tom de Wal zetten de organisatie in een interessant licht:

"Op je Instagram Stories vertelde je dat je een BMW van God hebt gekregen en eerder in een Facebook bericht is te lezen dat een vriend van je, Daniel Pasterkamp, via jou ook gezegend is met zo'n auto. Hoe zit dat precies?"

Antwoord: Daniel had als voorganger en spreker een nieuwe auto nodig en wij konden hem daarmee helpen, dat ervaren we als een enorme zegen. Op dezelfde manier helpen mensen ons ook met giften, soms met speci-

fieke bestemmingsgiften of giften in diensten of goederen."

Een leuk weetje is dat Tom de Wal, de stichter van Frontrunner Ministries, tot nu toe het enige bestuurslid is. Gewoonlijk bestaat het bestuur van een organisatie als deze uit minimaal drie personen, zeker als het een organisatie is waar miljoenen in omgaan. Maar Tom kon dat prima in zijn eentje, vond hij. Toch heeft hij kortgeleden na flink wat negatieve reacties hierover besloten om het bestuur uit te breiden naar drie personen. Wanneer dit in zal gaan, is niet aangegeven. Tot die tijd is Tom de Wal het enige bestuurslid en de enige die eindverantwoordelijk en beslissingsbevoegd is voor de miljoenen die hier rond gaan.

Vergeet hierbij niet dat het gaat om een kerkelijke instelling die geen belasting hoeft te betalen en zelfs een ANBI status heeft waarmee ze belastingvrije schenkingen kan krijgen. Onze maatschappij vangt niets van dit miljoenenbedrijf, maar dat maakt wel gebruik van alle vrijstellingen en voorzieningen die onze maatschappij het geeft.

Clubhuis

Het laatste debacle rondom deze groep gelovigen is de plek waar ze willen samenkomen. Het kleine plaatsje Dussen, gelegen tussen Breda en Gorinchem, willen ze graag gaan gebruiken om een samenkomstplek te bouwen waar minimaal 1250 gelovigen tegelijkertijd van de diensten kunnen genieten. Dat mega-pand gaat 8 miljoen euro kosten.

De bevolking van Dussen is daar zachtgezegd niet blij mee. De vergelijking met Jomanda's plekje in Tiel was al gauw getrokken. Ook daar kwamen busladingen volgelingen naartoe en die verstoorde de rust van de omwonenden elke dag. Niet alleen door het verkeer, maar ook de rommel die de bezoekers achterlieten in omliggende tuinen, opritten en de straten. De infrastructuur van Dussen kan ook zo'n leger aan zoekende gelovigen niet aan. Het is dus zeer begrijpelijk dat Dussen niet staat te springen om dezelfde ervaringen op te doen als toen Tiel met Jomanda.

Maar wat houdt dit verhaal van Tom de Wal en zijn vrouw nu precies in? Waarom zijn ze zo succesvol in het aantrekken van volgelingen? Het antwoord is platvloeser dan de boodschap van een gemiddelde kerk of gemeente. En daar ligt ook de kracht.

Welvaartstheologie

Hoogleraar Miranda Klaver schrijft in het Nederlands Dagblad, een christelijke krant, dat deze nieuwe stroming binnen het christelijke bestel een "welvaartstheologie" omvat. Bot gezegd: als je iets wil, dan moet je ervoor bidden en de regeltjes volgen. Dan krijg je het. Ze halen dit uit de woorden van Jezus, die 'Alles is mogelijk voor wie gelooft' gezegd zou hebben. Tom de Wal berijdt deze woorden op een kundige, aanstekelijke manier waardoor hordes gelovigen hem nu aanvaarden als een nieuwe, kleine messias.

Dit welvaartsevangelië zie je overal in terug. Niet alleen in de manier waarop al zijn gratis te verkrijgen boeken in elkaar zitten, maar ook in de diensten is het een telkens terugkerend thema. In de boeken die gaan over het bereiken van een doel zie je dit overal terugkomen. Zoals in de boeken "Woorden van Geloof", "Honderdvoudig Vrucht dragen", "Leven door gēven" (de kracht van financieel partnerschap), "Bidden=Ontvangen" en het tweedelige "Geloof voor het Onmogelijke", met werkboek! Er staan letterlijk munten prominent op de cover van deze boeken te pronken en de gouden gloed valt ook sterk op.

Binnenin valt te lezen dat deze mensen van Frontrunner Ministries echt heel veel wijsheid hebben over financiën. Bewust of onbewust, omfloerst of schaamteloos duidelijk, wordt er gesuggereerd dat zij met jouw geld heel veel goeds kunnen doen. Dat goeds is feitelijk niets meer dan het woord nog meer verspreiden dat er gedoneerd moet worden. Financieel partnerschap wordt als term gebruikt om donaties naar binnen te trekken. Uitgelichte zinsneden als "Elke euro die we inzetten voor het Koninkrijk van God krijgt eeuwigheidswaarde", en "Jezus wil ons grote geldbedragen toevertrouwen als wij grote verantwoordelijkheden nemen om daarmee het goed te doen" geven vrij duidelijk aan dat donaties belangrijker zijn dan tijdelijke zaken zoals al je boodschappen bij de Jumbo of je telefoonabonnement. Maar er wordt ook op schuldgevoelens gebouwd. Als je niet meedoet aan donaties, maak je geen deel uit van de wijze christenen: "Partnerschap veroorzaakt een grotere impact met hetzelfde bedrag. Hierdoor ben je een wijs en getrouw rentmeester." Schaamteloos is het woord dat telkens weer lijkt op te duiken bij analyses van de teksten van deze boeken.

Genezing

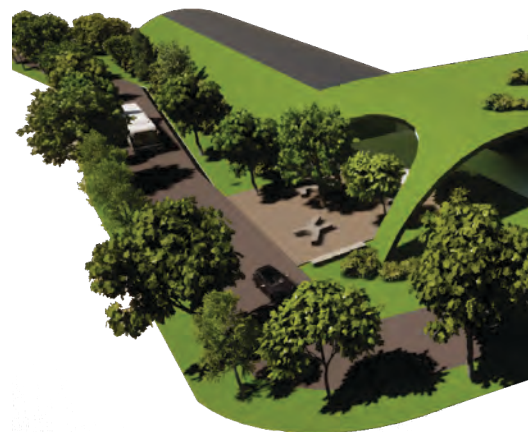
Naast de welvaartstheologie omarmt Frontrunner Ministries ook een welzijnstheologie. Verschillende andere boeken geven aan dat geloof je zal genezen, net zoals Jezus iedereen genas die hem aanraakte (Marcus 6:56). Het boek "Jezus aanraken" gaat hier specifiek over, maar ook in andere boeken komt het thema gezondheid door bidden en doneren terug. Op de website ironisch genaamd "bijbelschool.tv" is ook een aparte "Healing School" sectie, waarbinnen je kan leren waar ziekte vandaan komt, wat het belang van geloof is rondom genezing, wat de kracht van woorden zijn en wat God's wil is over genezing. De rillingen trokken door mijn lijf bij het lezen van de zinsneden "Gods Woord als medicijn gebruiken" en "Geloven dat je genezen bent".

Kwakzalverij is het label dat hier bijna als vanzelf verschijnt en wederom zien we de overeenkomsten met de Jomanda-clan uit de jaren '90 of de Lou de Palingboer van enkele decennia eerder. Ook toen werd er geclaimd dat genezing mogelijk was door geloof en werd de reguliere medische wetenschap door velen aan de kant geschoven voor deze charlatans. Met afschuwelijke – soms zelfs dodelijke – gevolgen vandien.

Op YouTube zijn een hoop filmpjes te vinden van Frontrunner Ministries van mensen die "genezen" worden van pijn, blindheid en doofheid. Duiveluitdrijvingen, gebedsgenezingen waarbij mensen zelfs langere ledematen krijgen, maar ook genezingen van homofilie worden voltrokken door deze religieuze gangmakers. Hiermee slaat deze christelijke beweging een weg in die terugleidt naar de jaren '50 en daarvoor, waarin homofilie als een ziekte wordt gezien. Hoe afschuwelijk dit is, mag duidelijk zijn. Hopelijk is dit zelfs strafbaar – maar de eerste rechtszaak hierover moet nog gevoerd gaan worden.

Wonderen

Als algemene trend door alle verhalen heen – financiën of gezondheid – komt ook het idee van Gods wonderen herhaaldelijk terug. Te pas en te onpas wordt aangegeven dat wonderen mogelijk zijn en dat geloof tot wonderen leidt. Bid genoeg, geef genoeg, doe genoeg voor de mensen om je heen, geef het goede voorbeeld, doe alles vanuit de juiste overtuiging en wonderen zullen je deel worden. Wonderen blijken in de diensten, de boeken, de websites en de lespakketten fundamenteel te zijn voor alles wat er beloofd wordt. God zorgt voor wonderen. Maar die kan je zelf ook opwekken door maar genoeg geloof te hebben. Want Jezus heeft de rechtschapen gelovigen de macht gegeven om voor wonderen te zorgen, in zijn plaats. Het boekje "Schild van Geloof" heeft niet voor niets als subtitel "Verlies je wonder niet!". Op de eerste pagina begint het al met "Dat betekent dat overal waar jij gaat en staat, wonderen gebeuren." Dit gaat zo door tot en met paragrafen zoals deze:

“De duivel is echter een valse leugenaar. Hij liegt en zegt:

- Jij gaat sterven aan kanker
- Jouw huwelijk gaat eraan
- Jij gaat financieel ten onder
- ...

Als wij geen schild van geloof hebben, raakt het ons en heeft het resultaat.”

Logisch gezien is een valse leugenaar juist geen leugenaar, maar die logicastap is net te ver voor de gemiddelde lezer verwacht ik. De wanstaltige boodschap is echter duidelijk: kanker, financiële of relationele problemen zullen je treffen als je niet echt gelooft. Daarmee zegt Tom de Wal dus feitelijk dat elke christen die sterft aan kanker, dat aan zichzelf te danken heeft. Een boodschap die we vaker door de eeuwen heen gezien hebben en die verwerpelijk genoeg blijkbaar nog altijd volgelingen aantrekt.

Het is een godswonder dat er zoveel mensen zijn die in dit leugenachtige praatje trappen en hun geld weggeven om deze onbeschaamde christelijke geldwolven te stimuleren hun boodschap aan nog meer naïevelingen uit te delen.

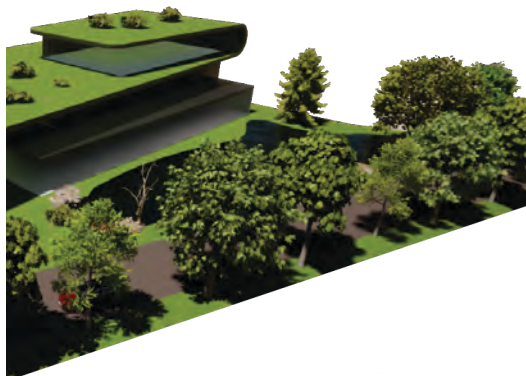
Geen succes?

Naast de boodschap dat geloof in Jezus je overal alles zal opleveren, inclusief een blakende gezondheid, wordt overal ook verkondigd dat voor niets de zon op komt. Het boek “Bidden=ontvangen” gaat daar over. Het geeft de zeven meest voorkomende redenen waardoor gebedsverhoring (of gebedsgenezing) uitblijft. Als je wat wilt hebben, zal je ervoor moeten knokken. Dat knokken gebeurt via diep en grondig geloven, immens veel bidden, vanuit de juiste gedachte je wensen uiten en de verlokkingen van de satan weerstaan – je moet altijd voor het goede gaan. De mooiste is: heb geduld, want het kan even duren voor je wens uitkomt. Komt je wens niet uit? Tja, dan zijn er dus legio redenen waarom God je vraag niet verhoord heeft. Fronrunner Ministries valt niets te verwijten, want ze hebben je de regeltjes duidelijk gegeven. Ongeduld is de mooiste daarvan, want ze kunnen zich daar tot aan jouw dood op blijven beroepen. Na jouw dood blijkt dan een van de andere redenen de oorzaak van het gebrek aan vervulling van je wens.

Piramidespel

Fronrunner Ministries geeft hiermee oorzaken voor alle pijnlijke en dodelijke kankers die ook christenen treffen, de financiële tegenslagen die iedereen mag ontvangen, het verlies van geliefden of kinderen – het maakt niet uit. Steun kan je krijgen in woorden, zolang je maar blijft ko-

men – liefst met telkens meer familie en vrienden – en de geldstroom naar Fronrunner Ministries open blijft. Dit wordt gestimuleerd op verschillende manieren. Ten eerste zijn alle boeken gratis. Met het invullen van je adres op de website kan je

een heel pakket aan boeken ontvangen waar je alle wijsheid van FrontRunner Ministries in kan vinden. Zelfs christelijke toeschouwers zien dit als een bekende marketingstrategie die nog altijd perfect werkt.

Daarnaast is er bijbelschool.tv waar je lespakketten kan krijgen tegen betaling. Volg je deze lessen dan krijg je prachtige inzage in jezelf, de bijbel, het geloof, “wandel je in autoriteit” en kan je zelfs God’s stem verstaan. Welke gelovige zou dat nou niet willen?

Maar overal wordt er geduwd en getrokken naar je portemonnaie. In diensten wordt schaamteloos –om dat woord maar weer te gebruiken – geroepen dat hoe meer je geeft, hoe meer je je plek naast de Heer verstevigt. Het kan niet lang duren of Fronrunner Ministries zal het verkopen van aflaten weer installeren. Daarmee lijkt Fronrunner Ministries op een verhuuld piramidespel. De ontzagwekkende groei, gebaseerd op loze belofes van financieel gewin, genezingen door geloof en wijsheid via hun leerdoelen.

Media

Niet alleen wij hebben Fronrunner Ministries gevolgd de laatste jaren. Zo heeft PowNed hun ook doorgelicht door onder andere een verslaggeefster met een camera-bril op de diensten te laten bijwonen. De lyrische volgelingen die ze spreken laten zien dat deze stroming alles heeft wat een sekte nodig heeft: een charismatische leider, bonding via gelds- en tijdsinvesteringen en een hoop mensen die klakkeloos aannemen wat hen voorgeschoteld wordt.

De toneelstukjes waar het publiek in betrokken wordt zijn 1-op-1 overgenomen van alle voorgaande sektes die we de laatste decennia op camera hebben zien vastgelegd. In Afrika krijgen dit soort sekteleiders ook veel goedgelovige mensen achter zich aan en laten ze deze mensen zelfs letterlijk gras eten op het veld voor de kerk, omdat dat genoeg voeding zou geven binnen hun geloof. Fronrunner Ministries gaat net niet zo ver – de nuchtere Nederlanders zouden dat direct met de grond gelijk maken, hoop ik.

Maar de gebedsgenezingen die je in de fundamentalistische afrikaanse en Amerikaanse christelijke kerken ziet gebeuren, inclusief duiveluitdrijvingen en zogenaamde genezingen van homofilie, zie je terug in deze diensten. Er is blijkbaar ook een gevolg in ons Nederland dat hier als een groep blij lemmings achteraan loopt.

Concluderend

Fronrunner Ministries heeft zeer succesvol een welvaartstheologie gemengd met welzijnstheologie, daar een scheut charismatisch leiderschap overheen gegoten en harkt nu de winst en groei binnen. Het is eng om te zien hoeveel mensen deze religieuze charlatans volgen en hoe groot deze groepering nu aan het worden is. Zelfs andere christenen gruwelen van wat er gepredikt wordt in deze sterk groeiende sekte.

De vergelijking met Jomanda is hopelijk door te trekken, zodat we over vijf jaar hoofdschuddend zullen terugkijken naar deze organisatie. Zoniet, dan valt er nog een hoop werk te verrichten door onder andere Justitie en de Vereniging tegen de Kwakzalverij om de verrichtingen van deze organisatie aan de kaak te stellen.

Aantekeningen bij het artikel van Jeroen Janssen over het thema ‘Hoe werkt religie’?

door **Herman Reimes**

In een drietal interessante artikelen in De Vrijdenker over het thema “*Hoe werkt religie*” wordt overduidelijk dat Jeroen Janssen (JJ) sterk geïnteresseerd is in de oorzaken van en de samenhang van de verschijnselen met betrekking tot religie.

Hoe religie werkt volgens Jeroen Janssen

JJ gaat uitvoerig in op drie aspecten van religie, hij richt zich op de individuele, de sociale en de culturele gedragskenmerken van gelovigen. ‘Mensen die zich tot het geloof in God bekeren en zich aansluiten bij een hechte groepering gelovigen, trachten daarmee te ontkomen aan gevoelens van angst en frustratie die ze als eenzame volwassene moeilijk kunnen hanteren’.

Ik mis in zijn artikel de grote groep gelovigen die niet op grond van bekering, maar (tijdens hun kinderjaren) op grond van een overmatige conditionering van het geweten tot een vaste overtuiging van het geloof in God zijn gekomen. Omdat ik mij lang geleden persoonlijk van mijn religieuze ballast heb kunnen bevrijden, weet ik uit ervaring wat het een en ander betekent. Dat zal ik hier toelichten als aanvulling bij de artikelen van JJ.

Het kompas van conditionering en gewetensdwang

We kunnen niet als solitair individu overleven, we zijn aangewezen op een leven in groepsverband met soortgenoten. Dat vereist dat we een leven lang over een vast kader voor gedrag beschikken, zodat we ons in complexe situaties zonder verdere instructies in de groep weten te gedragen. Zonder het kompas van een goed geweten zijn mensen niet in staat om in groepsverband te functioneren en te overleven. Dan zou het onmogelijk zijn om als individu in de vele complexe situaties aan de gevestigde normen voor gedrag te voldoen. Dat proces van de ontwikkeling van een geweten voltrekt zich vooral tijdens onze kinderjaren, dan zijn we zeer ontvankelijk voor taal en suggesties, hebben een oeverloze fantasie en staan open voor het geloof in sprookjes en wonderen. Gedurende een korte periode zijn de hersenen nog sterk in ontwikkeling en worden fantasie en werkelijkheid niet duidelijk van elkaar gescheiden.

De emotionele restanten van geloof in God uit deze naïeve kindertijd worden min of meer verankerd in het subjectieve denken. Dat draagt ertoe bij dat veel mensen in het latere leven ontvankelijk blijven om in God en wonderen te geloven. Zo gezien is er een fundamenteel verschil of iemand zich in het latere leven bekeert tot het geloof, of dat het geloof zich al tijdens de kindertijd sterk heeft verankerd, zoals bij mij het geval was. Uiteraard zijn we voor de ontwikkeling van onze gedragspatronen ook sterk afhankelijk van de sociaal en cultureel verankerde gedragskenmerken van de groep waartoe we behoren (zoals ook JJ terecht opmerkt). De ontwikke-

ling van de hersenen is nog lang niet voltooid, dat gaat nog een lange periode door, maar zoals gezegd, sterk geconditioneerd gedrag wordt in de kinderjaren al stevig verankerd om een leven lang stand te houden. Bovendien blijkt dat er zich in evolutionair opzicht allerlei onlogische processen afspelen die zich mogelijk geheel buiten onze invloedssfeer voltrekken. Zo is het bijvoorbeeld in onze overbevolkte wereld allerm minst logisch dat een kind van dertien jaar al kinderen baart terwijl haar hersens nog lang niet zijn volgroeid. Ook is het onlogisch dat we gedurende ons leven zoveel nakomelingen kunnen verwekken terwijl de omgevingswereld daarop in het geheel niet berekend is.

Een ander punt van aanvulling betreft het denkbeeld van JJ over ‘religiecritici’

Zo stelt hij dat ‘religiecritici’ fantaseren over de religieuze ideeën van de primitieve mens; zij denken (als ze natuurwetenschappelijk zijn aangelegd) dat de oermens een brandend verlangen had om te weten hoe de wereld in elkaar stak. Het zicht van de ‘religiecritici’ op de primitieve mens uit het verre verleden hangt volgens JJ samen met hun persoonlijke verlangens naar verklaringen en lijkt voor JJ een vorm van projectie. Hoewel ik met respect instem met zijn grondige analyse en heldere uiteenzettingen in ‘De Vrijdenker’, wil ik zijn kijk op dit onderwerp vanuit een bredere invalshoek belichten.

Gedragskenmerken tijdens het agrarische tijdperk

Aan de vooravond van de agrarische revolutie bevolkten 5 tot 8 miljoen jager-verzamelaars de wereld, verdeeld over duizenden afzonderlijke stammen met verschillende talen en culturen.

Ongeveer 12.000 jaar geleden veranderde het noma-denbestaan en begon de agrarische revolutie, waarbij men stukken land ging bewerken om aan de voedselbehoeften te voldoen en was men gebonden aan een vaste verblijfplaats. Voor onze verre voorouders bood het geloof in goden en geesten de verklaring voor het onzegba-

re en het mysterieuze. Met hun rituelen, samenzang en dans werden allerlei emoties en onbegrepen gevoelens geuit. Die gemeenschappelijke beleving versterkte het gevoel van onderlinge verbondenheid. Via het primitieve geloof in goden kregen gevoelens van angst, haat, destructie, liefde, hoop en onderlinge verbondenheid een belangrijke plaats in het leven van alle dag. Het verschafte de kwetsbare mens een zeker gevoel van ordening en begrip. Het gemeenschappelijk geloof in occulte krachten achter het mysterieuze bestaan, betekende ook een vorm van hechte lotsverbondenheid en saamhorigheid. Het geloof in boze geesten en occulte verschijnselen beheerste toen het leven van alledag. Het mysterie van natuurgeweld en onverklaarbare ziekten was zó indrukwekkend, dat het vereren van meerdere goden vanzelfsprekend werd. Zo werden tijdens de agrarische revolutie het eigen bezit, een eigen territorium en aanspraak op een vorm van rechtsbescherming van groot belang. Die claim op het recht en rechtsbescherming op eigen bezit is mede door de technische revolutie wereldwijd nog sterk aanwezig en zien we terug in het liberalisme waarin de rijken zich kunnen verrijken ten koste van de armoedzaaiers.

De gedragsbiologen Carel van Schaik en Kai Michel beschrijven in *Het oerboek van de mens* waarom we met de komst van de agrarische revolutie een straffende God nodig hadden. Zo is het dat ik (als religie criticus) goede redenen heb om aan te nemen dat onze verre voorouders geloofden dat de vele geheimzinnige natuurverschijnselen en de vele levensbedreigende situaties, door magische krachten werden beïnvloed. Dat denkbeeld lijkt mij een plausibele verklaring om met de situatie van straffende goden en boze geesten (ook in onze tijd) overweg te kunnen.

Nog een extra aanvulling op het werk van JJ om onze hang naar religie te verklaren

Geheel in lijn met het artikel van JJ blijkt dat we onze goden in overdrachtelijke zin als de projectie van ons denken kunnen beschouwen, dan gaat het om menselijke eigenschappen en gedragingen die we ook aan onze goden toeschrijven. Dat is mede mogelijk geworden omdat ieder volk vanaf de cognitieve revolutie tot op heden, een eigen taal heeft ontwikkeld. Bovendien ontwikkelt zich in onzer kindertijd een persoonlijk geweten als een blijvend kompas, om daarmee in de complexe samenleving te kunnen functioneren. Vanuit die context kunnen wij ons gedrag op verschillende terreinen van het leven spiegelen aan onze goden en hun aardse vertegenwoordigers.

gers. Dat projectieproces heb ik lange tijd in mijn denken over religie gevolgd en zo ontwikkelde zich geleidelijk een logische basis voor het denkbeeld van vijf evolutionair verankerde behoeften en de daaraan gekoppelde gedragselementen. Zo blijkt ons dagelijks bestaan voor een belangrijk deel te herleiden tot vijf primaire behoeften waarop we met een vorm van actief gedrag anticiperen, dat zijn:

- de behoefte aan een sterke leider,
- de behoefte aan sociale cohesie van een hechte groep,
- de behoefte aan veiligheid en veilige hechting,
- de behoefte aan een ‘eenvoudig antwoord’ op knellende vragen,
- de behoefte aan een vast kader voor gedrag, verankerd als richtinggevend besef van goed en kwaad.

De onderbouwing van deze evolutionair verankerde behoeften in het kader van religie valt buiten de opzet van mijn reactie op het artikel van JJ. Kort gezegd blijkt door de eeuwen heen, dat complex gedrag evolutionair standhoudt vooral als het zich via religie ook cultureel verankert.

Wat mij ook heeft aangesproken in het lange artikel van JJ

Dat JJ tijdens zijn lange studie geen antwoord heeft gekregen op zijn vragen naar de kernoorzaken achter de vele gedragskenmerken ten aanzien van religie vond ik veelzeggend over de gang van zaken. Toevallig kwam dat onderwerp ook in de Volkskrant aan de orde, want hoewel de psychiatrie gebruikmaakt van het DSM handboek, bleef zij lange tijd ernstig in gebreke bij het zelfstandig nadenken over de complexiteit en veelzijdigheid van gedrag. Vele psychiaters hebben zich laten misleiden door de religieuze schijnwereld van de religie inzake de beoordeling en behandeling van lhbt-personen. Dat laat zien hoe zij bij gebrek aan zelfreflectie hun achterhaalde denkbeelden omarmden op gezag van religie en hoger geplaatsten. Dat geldt evenzo voor het toepassen van de achterhaalde denkbeelden van Freud en zijn volgers over het Oedipus complex. Daarom is het bij het beoordelen en toepassen van gedragswetenschap (ook voor ‘vrijdenkers’) van belang dat we onze aandacht ook richten op de mogelijke oorzaken achter de verschijnselen van het gedrag.

Van Sovjetatheïsme tot Poetins huwelijk van kerk en staat

door **Anton van Hooff**

‘Waarom vallen de mensen je toch lastig met je geloof?’ vraag ik weleens aan een straatprediker of huisbezoeker. Als godvrije voel ik absoluut niet te behoefte om het ongeloof te preken. Ik vertrouw eenvoudig op de bevrijdende kracht van het denken. Iedereen die immers de moeite neemt de heilige geschriften gewoon als boeken te lezen, zal tot de slotsom komen dat er niets van klopt. Het echt lezen van de bijbel of de koran is het doelmatigste middel om van het geloof af te komen. Zo zijn er moslims die op hun eentje Mohammeds zelf-verheerlijkend boek lezen en zelfstandig tot de conclusie komen dat het geloof een waan is. Propaganda is er niet voor nodig. Waarschijnlijk werkt zij zelfs contraproductief zoals de atheïstische campagnes in de Sovjet-Unie bewijzen. Daar heeft – in de benaming van Karel van het Reve – ‘Het geloof der kameraden’ gepoogd de weerbarstige concurrent van de christelijke religie de kop in te drukken.

Atheïstische affiches

Een beeld van die campagnes geeft een tentoonstelling, opgesteld door een werkgroep van de afdeling godsdienstwetenschap van de Universiteit Leipzig.^[1] Ze behoren tot de collectie van het Staatsmuseum voor Religiegeschiedenis in Sint-Petersburg, voorheen het Museum voor Atheïsme in Leningrad. In die hoedanigheid heb ik het instituut in juni 1990 bezocht. Het was hatelijk genoeg gevestigd in de Kathedraal van Maria van Kazan aan de Nevski Prospekt, de aorta van de meest noordelijke miljoenenstad. In het nabijgelegen Huis des Boeks (Dom Knigi) was een aparte afdeling atheïsme.

De posters spreken voor zichzelf. Het affiche dat waarschuwt tegen toeristen die giftige religiepropaganda binnensmokkelen, is niet helemaal onterecht. Ooit, in de jaren zeventig, kreeg ik van een zwager die bij een zeer protestantse drukker werkte, een Russische mini-editie van Marcus, op plastic gedrukt en in leer gebonden, dus vochtbestendig, bedoeld om stiekem Rusland binnen te krijgen.

Terugkeer van het caesaropapisme

Het kan wel verkeren. Al bij mijn bezoek van juni 1990 was de verandering te bespeuren. Aan de Nevski Prospekt stonden overal mensen te preken. Menig collega-classicus met wie ik in die tijd kennismakte, liet zich alsnog dopen. Nee, ook trouwen voor de kerk deed een Leningradse classica toch maar niet, want dan moest je beloven altijd bij je man te blijven. Maar het ooit vermalde geloof is door de Russische bevolking en vooral door de Russische overheid innig omarmd. Kerken, zoals die Leningradse Mariakathedraal zijn teruggegeven. Het huwelijk tussen kerk en staat uit de tsarentijd is door Poetin hersteld. In dit caesaropapisme zien we de Russische dictator samen met patriarch Kirill optreden. Hij moest nog wel leren het kruisteken correct te slaan, zoals Anna Politkovskaja 2004 in haar dagboek spottend opmerkt...

[1] Ik werd op deze expositie attent gemaakt door het (dagelijkse) programma ‘Aus Religion und Gesellschaft’ van de onvolprezen Deutschlandfunk.

Kathedraal van Maria van Kazan aan de Nevski Prospekt in Sankt-Peterboerg, ooit de behuizing van het Museum voor Godsdienstgeschiedenis en Atheïsme

Afdeling atheïsme in het Huis des Boeks aan de Nevski Prospekt; een still uit eigen videofilm juni 1990.

Viktor Deni: Hoe de priesters het volk uitbuiten.

Mini-uitgave van het Evangelie van Marcus, op vochtbestendig plastic gedrukt om de Sovjet-Unie te worden ingesmokkeld.

N. Terpsichorov: Religie is vergif – Bescherm de kinderen (het meisje wil naar de sjkola).

Vladislav Kunnap: toeristenkledij ...en de ontmaskering ervan

Anonim: Tegen kerkelijke feesten, voor een goede arbeidsmoraal.

M. Rabinovitsj: Vechten tegen religie: vechten voor socialisme!!!

Onderonsje van Poetin met patriarch Kirill. Het horloge om de pols van de kerkvorst bleek een Rolex van tien-duizenden euro's te zijn.

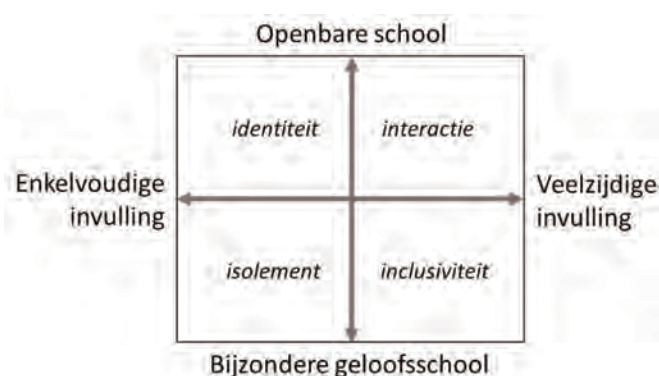
Met respect voor geloof wordt de openbare school gegijzeld

door *Hans de Vries*

Je kunt het je haast niet voorstellen, maar de openbare scholen worden gegijzeld door moslims om een gebedsruimte af te dwingen. Hiermee willen ze hun zogenaamde emancipatorische identiteit vanuit hun beweerde achterstelling opleggen en de school in dragen. Leerkrachten, directeuren, rectoren en medezeggenschapsraden worden hiermee onder druk gezet. Als die niet meegaan in hun zienswijze worden ze ervan beschuldigd dat ze niet inclusief zijn en discrimineren. In de maand van de Ramadan kan geen enkel publiciteitsmedium achterblijven om er een artikel of discussie aan te wijden. Als onderwijssocioloog, vrijdenkende atheïst en voorstander van het openbaar onderwijs verbaast het mij, ofwel vind ik het ‘godgeklaagd’ hoe velen meegaan in het respect hebben voor, ofwel privileges geven aan religie.

Laten we beginnen met de aanleiding waardoor de hele discussie rondom religie op de openbare school is gestart. Op 31 maart 2023 plaatste de NRC een artikel over het gegeven dat besturen van openbare middelbare scholen worstelen met verzoeken van islamitische leerlingen voor een ruimte om te bidden. Verschillende directeuren hebben geweigerd om gebedsruimtes beschikbaar te stellen op hun openbare middelbare scholen. Rector Abrahamse van de Koninklijke Scholengemeenschap Apeldoorn stelde dat “actieve geloofsbelijdenis niet thuishoort op de openbare school”. Deze uitspraak kun je in historische zin zien als het beschermen van het wezen van het openbaar onderwijs. Na drie dagen kwam er een reactie van Achraf El Johari in de NRC, die in zijn artikel aangaf dat het juist past in de seculiere traditie van Nederland dat er op openbare scholen gebedsruimtes kunnen zijn. Hierbij wordt door hem het strenge neutrale Franse laïcisme als verwerpelijk gepositioneerd. Als een sneeuwboleffect ontstonden er discussies op de socialemediaplatforms (Facebook, Twitter), in de reguliere kranten en bij de omroepen (radio en TV). Zo tuimelen voor- en tegenstanders van gebedsruimtes op scholen over elkaar heen, met gebruikmaking van verschillende drogredenen om hun eigen gelijk te onderstrepen.

Ik zal de opvallendste zienswijzen en argumenten uit de artikelen en discussies aanhalen en deze nader beschouwen en duiden. Opvallend is dat in de verschillende artikelen de perspectieven ‘identiteit’ en ‘inclusiviteit’ vaak worden aangehaald. Om te laten zien hoe we deze perspectieven moeten duiden heb ik ze geplaatst in een kwadrantenmatrix.

Op de verticale as heb ik twee van de door de overheid bekostigde schooltypen die hun grondslag hebben in grondwetsartikel 23 tegenover elkaar geplaatst: de openbare school versus de bijzondere geloofsschool. Op de website van de overheid wordt de vrijheid van onderwijs kort samengevat als volgt: ‘Bijzondere scholen geven les vanuit een godsdienst, levensovertuiging of een bepaalde visie op het onderwijs. De lessen op een openbare school zijn niet vanuit een godsdienst of levensovertuiging.’ Op de horizontale as wordt het inrichtingsprincipe van een school weergegeven. Dit wordt gerepresenteerd met de enkelvoudige invulling van een school op basis van een geloof of dogma tegenover de school waar een veelzijdige invulling ongeacht geloof het uitgangspunt is. Bij deze invulling/inrichting worden de pedagogische, didactische en/of methodische onderwijskeuzes buiten beschouwing gelaten.

Elk kwadrant heeft een typering meegekregen om tot een duiding te komen. Op basis van deze vier kwadranten isolement, identiteit, inclusiviteit en interactie worden de verschillende artikelen beschouwd.

Kwadrant identiteit

In het artikel van de NRC over de worsteling van besturen met de vraag om stilteruimtes annex gebedsruimtes toe te staan, wordt deze vraag ook neergelegd bij besturenbond VOS/ABB van het openbaar onderwijs. Eline Bakker van VOS/ABB stelt in haar antwoord religieuze identiteit gelijk aan genderidentiteit. Stine Jensen geeft in haar reactie op de discussie aan dat dit een verkeerde identitaire vergelijking is. Genderidentiteit is namelijk een persoonlijke identiteit, en religieuze identiteit is een sociale identiteit die afgeleid is van de collectief samengestelde groepsidentiteit op basis van een religie.

Yesim Candan geeft in haar column op de RTL-webpagina aan dat als je de religie op deze wijze de openbare school binnenhaalt, de scheiding tussen kerk en staat verwaagt en dat je ruimte geeft aan geloofsdogma's om hun deel op te eisen in de schoolcultuur. Op deze wijze haal je het groepsdenken de school binnen, wat ten koste gaat van de individuele vrijheid van de leerling. De sociale groepsdruk wordt hiermee aangewakkerd, en de veiligheid voor leerlingen die een eigen onafhankelijke ontwikkeling willen volgen om zeep geholpen.

Marco Frijlink van de Vereniging Openbaar Onderwijs (VOO) geeft aan in zijn reactie dat de identiteitsontwikkeling bij jongeren, hoe zij zich verhouden tot levensovertuigingen, hoort bij hun vormende persoonlijk en sociaalmaatschappelijk mensbeeld. Alleen stelt hij wel de vraag in welke mate je dat als school moet faciliteren.

Kwadrant isolement

Religieuze behoeftes als bidden faciliteren is afzondering tolereren om een enkele groep geloofsbelijdenis in hun eigen isolement uit te laten voeren. Stine Jensen geeft het als volgt weer: "Als je leerlingen faciliteert om in pauzes te gaan bidden, verbijzonder je een groep én verandert het idee van een pauze. De pauze is een sociaal moment, waarop je iemand tegen het lijf kan lopen die anders is dan jij." Je afscheiden als groep in een ruimte is het tegengestelde van 'ontmoeting', wat één van de kernwaarden van de openbare school is.

In Het Parool geeft Lale Gül aan dat door het bidden in de pauzes toe te staan er een gesegregeerde school ontstaat. Het gevolg hiervan is dat de sociale groepsdruk groeit en de veiligheid verdwijnt, daar waar andere leerlingen erop worden aangesproken om hun geloofsplicht niet te verzaken.

Gert Jan Geling geeft in de Kantekening aan dat met het toestaan van stilteruimtes annex gebedsruimtes op een openbare school het fenomeen 'religieuze privileges' weer verder wordt opgetuigd.

In 'Dit is de Dag' stelt Nourdeen Wildeman dat bidden een recht is dat valt onder de godsdienstvrijheid. Maar dat kan volgens mij niet gelijkgesteld worden aan het afdwingen van een gebedsruimte waar geloofsbelijdenis wordt gepraktiseerd binnen de muren van een openbare school. Dit is een doorgeslagen diversiteitsargument om je eigen speelveld op te eisen.

Marieke Hoogwout geeft op de website van Vrij Links aan dat het 'een gelijk speelveld voor alle levensovertuigingen' dient te zijn.

Kwadrant inclusiviteit

In ongeveer de helft van de reacties wordt het begrip inclusie of inclusiviteit aangehaald als rechtvaardiging voor het opeisen van een gebedsruimte op een openbare school. Onder het mom van inclusie, er bij horen, wordt van alles wat niet gelijk is met elkaar gelijkgesteld. Shawintala Banwarie en Kamel Essabane doen dit in hun bijdrage in de Kantekening, door het verzoek van moslimleerlingen om een gebedsruimte gelijk te stellen aan verzoek om een voetbalveld of een spelruimte. Vreemd is dat afzondering voor gebed gelijkgesteld wordt aan gezamenlijk sport en spel.

Gert Jan Geling vraagt zich terecht af wat het inclusiviteitsgehalte van een stilteruimte inhoudt als daar de

symbolen van andere geloven niet zijn toegestaan. In het artikel van Esma Kendir en Assamaual Saidi in de Volkskrant betogen ze dat door de openbare school faciliteren van een gebedsruimte inclusiviteit is. Inclusiviteit is voor Esma en Assamaual 'echt' van grote waarde. Samen met Ercan Büyükçifçi in de Joop: 'respecteren van de (geloofs)wet' sluiten zij hun artikelen af met de uitspraak dat seculariseren hun eigen bijzondere areligieuze of atheïstische school maar moeten gaan oprichten. Meedoen, er bij horen en gelijkwaardigheid geldt in hun ogen dus niet voor ongelovigen, anders denkkenden, humanisten en atheïsten, die onderhand meer dan 60% van de samenleving omvatten.

Kwadrant interactie

In lid 3 van het grondwetsartikel 23 staat dat het 'openbaar onderwijs met eerbiediging van ieders godsdienst of levensovertuiging wordt gegeven'. Dat betekent in mijn ogen dat je het hele palet van levensovertuigingen voor iedereen op een gelijke wijze aan bod laat komen.

In 2020 zijn door het VOS/ABB (bestuurders) en het VOO (ouders) de drie kernwaarden; gelijkwaardigheid, vrijheid en ontmoeting vastgelegd voor het openbaar onderwijs. De openbare school streeft er naar actief pluri-form te zijn. Marco Frijlink (VOO) geeft aan dat in de school de 'interactie met anderen' tot stand hoort te komen. Dat houdt voor mij in, overeenkomstig de opvatting van Daniel Dennett, dat je les geeft over en niet vanuit het geloof. Het hele palet van de monotheïstische en polytheïstische religies inclusief de verschillende filosofische bespiegelingen hoort aan bod te komen. Hiermee ga je met de klas/groep in het kader van burgerschapsvorming het gesprek/dialogo aan om bij een interactieve uitwisseling zienswijzen en visies te verhelderen.

Stine Jensen haalt in haar artikel een ander essentieel punt aan. Zij schrijft terecht dat het openbare onderwijs het 'meest egalitaire schoolsysteem' is. In de wet is vastgelegd dat de openbare school voor iedereen toegankelijk moet zijn. Waarbij de school volgens Stine de nadruk behoort te leggen op het 'universele, niet op het bijzondere'. Een openbare school geeft geen privileges aan welk geloof, groep of identiteit dan ook. De school zorgt voor een gelijk speelveld waar binnen het voor iedereen mogelijk is om zichzelf te ontplooien, te werken aan je talenten en sociaal kritisch denkvermogen te ontwikkelen.

Openbaar Onderwijs moet vrij blijven van orthodoxie!

Het is verwonderlijk en ongepast hoe de voorstanders van gebedsruimtes op school met hun invulling van neutraliteit het openbaar onderwijs zwartmaken. De neutraliteit wordt door Esma Kendir en Assamauul Saidi impliciet gelijkgesteld met 'staats-atheïsme', terwijl de neutraliteit verwijst naar de openbare volksschool aan het begin van de vorige eeuw. In de SDAP-discussie tegen de Groningse Schoolmotie uit 1902 betoogden onder andere Henriëtte Ronald Holst en Herman Gorter dat de volksschool voor iedereen levensbeschouwelijk neutraal behoort te zijn. Met de aanneming van deze motie maakte Troelstra de weg vrij voor de politieke deelname aan de latere pacificatiewet van 1917 (Korver, 1987). Verder haalt Achraf El Johari het Franse exclusieve vermeende neutraliteits-denken aan om het principiële van het Laïcisme, de scheiding van staat en kerk, weg te zetten. Dit is juist wat Louis Fles in 1932 al aangaf bij de totstandkoming van de pacificatiewet. Hij stelde het als volgt:

"De Staat, die zijn geld geeft, om zijn eigen burgers reeds van de jeugd af in groepen en groepjes te verdelen, is tegen zichzelf, want hij brengt verdeeldheid, waar eenheid juist het kenmerk van elke Staat heeft te zijn."

Als je de schrijvers van het Volkskrant-opinieartikel hun gang laat gaan wordt de weg vrijgemaakt voor religieus ideologisch dogmatisme, waarmee onder de vlag van inclusiviteit geloofsprivileges worden afgedwongen. Als verweer hierop wil ik een uitspraak van Salman Rushdie aanhalen (zie afbeelding). Ik ben zo vrij om deze passend bij dit artikel te vertalen als:

"Respect voor religie afdwingen is niet meer dan de angst van het verlies van geloofsprivileges door elke vorm van kritiek als onwelgevallig af te serveren en niet toe te staan."

Met klem vind ik dat we moeten blijven strijden tegen elke vorm van het afdwingen van geloofsprincipes op school en in de samenleving.

Gebruikte artikelen en bronnen op basis van de eerste keer aangehaald in de tekst:

31 maart 2023 - Scholen worstelen met gebedsruimtes - NRC

<https://www.nrc.nl/nieuws/2023/03/31/scholen-worstelen-met-gebedsruimtes-voor-leerlingen-bij-ons-wordt-niet-aan-religie-gedaan-a4160998>

Achraf El Johari - 3 april 2023 - De gebedsruimte op school moet kunnen in Nederland - NRC

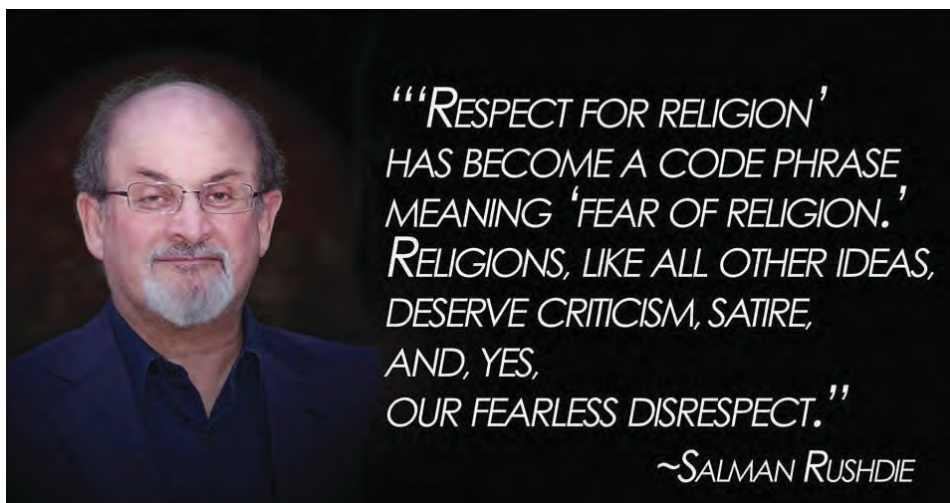
<https://www.nrc.nl/nieuws/2023/04/03/de-gebedsruimte-op-school-moet-kunnen-in-nederland-a4161143>

Stine Jensen - 6 april 2023 - Respecteer wezen openbare school - NRC

<https://www.nrc.nl/nieuws/2023/04/06/respecteer-het-wezen-van-de-openbare-school-a4161521>

Yesim Candan - 7 april 2023 - Een 'kleine moskee' op school? Liever niet - RTL

<https://www.rtlnieuws.nl/columns/column/5376353/gebedsruimte-op-school-liever-niet>

Marco Frijlink - 14 april 2023 - Laat openbare school zelf bepalen of ze een gebedsruimte faciliteert of niet - NRC

<https://www.nrc.nl/nieuws/2023/04/14/laat-openbare-school-zelf-bepalen-of-ze-een-gebedsruimte-faciliteert-of-niet-a4162090>

Lale Gül - 15 april 2023 - Bidden op School? Dat moet de school zelf beslissen - Het Parool

<https://www.parool.nl/columns-opinie/bidden-op-school-dat-moet-een-school-zelf-beslissen~b34635ad/>

Gert Jan Geling - 14 april 2023 - Stilteruimte als symbool voor de terugkeer van het religieuze privilege - de Kantekening

<https://dekanttekening.nl/columns/stilteruimte-als-symbool-voor-de-terugkeer-van-het-religieuze-privilege/?amp>

Nourdeen Wildeman - 18 april 2023 - Gebedsruimtes op openbare scholen? 'We zijn een school, geen gebedshuis' - EO 'Dit is de dag'

https://www.nporadio1.nl/nieuws/binnenland/50363d0c-5222-4a57-aad2-ed53cd4e3352/gebedsruimtes-op-openbare-scholen-we-zijn-een-school-geen-gebedshuis?at_medium=email&at_campaign=nporadio1_nieuwsbrief&at_emailtype=retention&at_creation=achtergrondenbijhetnieuws_buton&at_send_date=20230422

Marieke Hoogwout - 14 april 2023 - Openbare scholen moeten niet knielen voor geloofseisers - Vrij-Links

<https://www.vrij-links.nl/marieke-hoogwout/openbare-scholen-moeten-niet-knielen-voor-geloofseisers/>

Shawintala Banwarie en Kamel Essabane - 23 april 2023 - Stilteruimte als diversiteitspiegel voor scholen - de Kantekening

<https://dekanttekening.nl/opinie/stilteruimte-als-diversiteitspiegel-voor-scholen/>

Esma Kendir en Assamauul Saidi - 20 april 2023 - Ook op openbare scholen zijn gebedsruimtes hard nodig -

Opinie de Volkskrant
<https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-ook-op-openbare-scholen-zijn-gebedsruimtes-hard-nodig-en-dat-botst-niet-met-neutraliteit~b619aff1/>

Ercan Büyükcifçi - 14 april 2023 - Respecteren het wezen van de (geloofs)wet - de Joop

<https://www.bnnvara.nl/joop/artikelen/respecteer-het-wezen-van-de-geloofswet>

Korver, Pieter (1987). De Groninger schoolmotie van de SDAP, Schoolstrijd.

Fles, Louis (1932). Onderwijs zonder Godsdienst, Radio voordracht VRO

Onder Duitse vrijdenkers

door *Anton van Hooff*

Als je iemand al jaren alleen via de digitale weg kent en je die persoon eindelijk in levenden lijve gaat ontmoeten, is het als bij een date: zal die wel zo innemend zijn als-tie in de e-post leek? Zo was het bij mij toen ik na jaren corresponderen met Heiner Jestrabek de Flixbus nam en naar Baden-Württemberg reisde om enkele dagen bij die jarenlange ‘mailpal’ te verblijven. Al jaren stuur ik hem maandelijks als pdf *De Vrijdenker* toe. Hij heeft ook twee van mijn boeken via een vertaalprogramma gelezen. Alle reden om hem als een vrijgeestverwant beter te leren kennen.

De Romeinse driehoek

De ontmoeting was allesbehalve een ontgoocheling. Heiner bleek inderdaad de vriendelijke persoon die hij inter-nettelijk leek. Hij en zijn vrouw Jutta onthaalden me op een manier die tot verlegenheid stemde. Heiner bracht me naar plaatsen van belang en van mijn belangstelling. Deze interesse gold natuurlijk de Romeinen daar in de driehoek tussen Rijn en Donau. In de prachtig ingerichte musea van Heiners woonplaats Heidenheim, van Aalen en van Stuttgart kwam ik volledig aan mijn trekken; de uitgestalde vondsten stellen de objecten van Romeins Nederland in de schaduw.

Freidenken

Zowel in Heidenheim als Stuttgart heb ik een voordracht gehouden. Het viel toch niet mee om in het Duits te refe-reren, maar de toehoorders gaven zeer beleefd geen krimp bij de affreuze verkrachting waaraan ik hun taal onderwierp. Ik onderhield hen over mijn jongste boeken en over onze vereniging, die alle stormen sinds 1856 heeft overleefd. De geschiedenis van het vrijdenken in Duitsland is veel dramatischer: onderdrukking, afsplit-sing, regionale tegenstellingen... Heiner weet er alles van, heeft er veel over gepubliceerd en maakte op onze tochten en bij gesprekken thuis mij deelgenoot van zijn omvangrijk weten. Zijn huis in Heidenheim is volge-stouwd met boeken en bevat de waarschijnlijk de groot-ste collectie geschriften over de historie van de Freiden-kerei.

Ik had helaas verzuimd meer dan een exemplaar van *De Vrijdenker* mee te nemen. Het wekte bij allen bewon-dering dat ‘wij’ iedere maand zo’n inhoudrijk en prachtig verzorgd blad produceren.

Naar Anna Haag

In dat ene nummer van april dat ik bij me had, staat het artikel ‘Vrijdenken onder Hitler’. Daarin spreek ik uit ge-grepen te zijn door het oorlogsdagboek van Anna Haag uit Stuttgart, dat dit jaar in het Nederlands verscheen als *Vreemdeling in eigen land. Het oorlogsdagboek van Anna Haag*. Het is een boek waarvan ik zonder voorbe-houd durf te zeggen: ‘Dat moet je lezen.’ Tot mijn verba-zing en tot schaamte bij mijn gehoor is zij nagenoeg on-

bekend in haar Heimat. Ja, wel wist men van het Anna-Haaghuis, dat alle generaties bedient of verzorgt. Dit Mehrgenerationenhaus is het resultaat van het sociale ac-tivisme van Anna na de oorlog. Ook Heiner, die wel eni-ge citaten van Haag in zijn boekerij had, werd verrast door de mededeling van deze Nederlander dat er een Anna-Haag-monument in Stuttgart is. We zochten het Anna-Haagplein op, niet meer dan een plantsoentje. Daar zijn op tien metalen platen goedgekozen fragmenten uit haar dagboek ingegrift, een waardig tribuut aan deze scherpzinnige vrouw, die onder Hitler bleef denken.

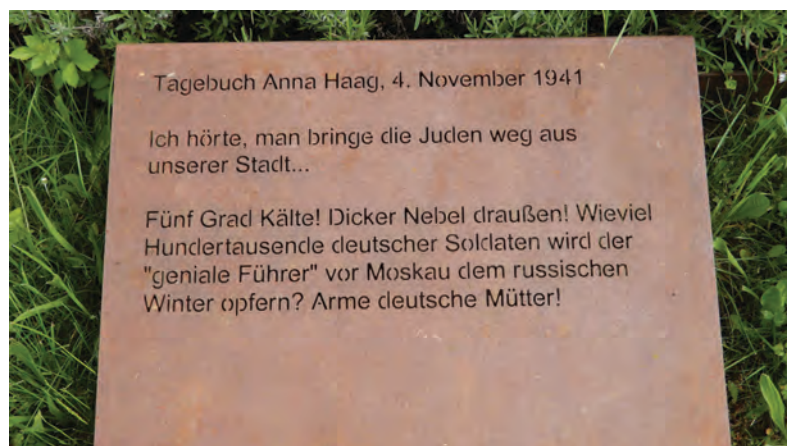
Naar Georg Elser

En natuurlijk moest ik ook naar de ‘Gedenkstätten’ van Georg Elser, climax van mijn *Tirannenmoord. Van Cae-sar tot Hitler*. Hij zou Hitler op 8 november 1939 in München uit de wereld hebben geholpen als de dictator niet 13 minuten te vroeg was weggegaan. In Kö-nigsbronn waren in een kamertjesmuseum naast foto's werkstukken van hout te zien, die deze vaardige am-bachtsman had vervaardigd. Ook waren er de muziekin-strumenten, een accordeon en een cither, het geliefde in-strument waarop hij tot in zijn laatste dagen in Dachau speelde, voordat hij op persoonlijk bevel van Hitler met een nekschot op 9 april 1945 werd afgemaakt. Het monu-ment in een parkje was van het obligate type: een kop in reliëf met tekst, maar echt raak is de Elser op het station van Königsbronn. In brons staat hij daar te wachten op de trein die hem naar München moet brengen. In de tas aan zijn voeten puilen enkele dynamietstaven uit.

Rommel ontnuchterd

Tenslotte nog een wrang monument voor een zoon van Heidenheim, Generalfeldmarschall Erwin Rommel. Vete-ranen van het Afrikakorps hadden het in de jaren vijftig opgericht voor hun geliefde generaal die volgens het op-schrift door vriend en vijand werd geëerd om zijn ridder-lijkheid. Toen langzamerhand het besef doordrong dat deze zoon van Heidenheim allesbehalve een nobele com-mandant was geweest en zeker geen verzetsstrijder, die sympathiseerde met de groep achter Von Stauffenberg, was Heidenheim in last: wat te doen met dat ergerlijke brok steen? Nee, het werd niet verwijderd, maar een kun-stenaar kreeg de opdracht het te relativiseren. Hij heeft een plastic van een oorlogsgewonde met één been ervoor gezet. Bij zon schuift de schaduw van de invalide over de Rommels naam en rang. Zo hoort het. Het verleden moet niet vernietigd worden door hatelijke monumenten te verwijderen. Ook een relativiserende plaqueette zoals bij Coen in Hoorn volstaat niet. Als aan diens voeten nu

Een van de tien plaquettes met citaten uit Anna Haags oorlogsdagboek

Het ontvuchterde monument van Erwin Rommel in Heidenheim

eens afgemaakte Bandanezen werden opgestapeld... Een gedenkteken dat op de manier van Heidenheim is bewerkt, zet aan tot denken: hoe kwam een verleden tijd er toe een Rommel of Coen te eren?

Toevallig liepen we in het Heidenheims museum van Picasso's affiches de kunstenaar die het Rommelmonument ontvuchterd had, tegen het lijf. Het deed goed hem te kunnen complimenteren met een geslaagde ingreep.

Vrede tot elke prijs?

Het waren vijf intensieve dagen waarin mijn brein voortdurend bij de discussies met Heiner was, terwijl het zich telkens afvroeg hoe: hoe zeg je het ook al weer in het Duits? Het kostte me daarna dagen om me te 'ontduitsen'.

In het algemeen vielen we elkaar bij in de uitwisseling van gedachten over heden en verleden. Er was echter één heet hangijzer: Oekraïne. Heiner en veel andere Freidenker zijn hun hele leven verbonden geweest met de krachtige Duitse vredesbeweging. Daarom pleiten zij nu voor onderhandelingen. Het is niet alleen de Poetiniste Sarah Wagenknecht van 'Die Linke' die dat doet, maar ook Peter Brandt, de bezadigde zoon van Willy. Mijn standpunt is dat je niet met tirannen moet onderhandelen. Ze zullen zich nooit aan de overeengekomen regels houden. 'München 1938' bewijst dat appeasement zulke po-

Naast Georg Elser op het station van Königsbronn

tentaten alleen maar overtuigt van de zwakheid van de andere partij en hen roofzuchtiger maakt.

Mijn studie over tirannenmoord laat zien dat als een moordaanslag al lukt, zoals bij Caesar, daarmee niet de beoogde vrijheid komt: na Caesar keerde niet de republiek terug, maar begon het keizerschap van Augustus. Wat wel tirannen liquideert, is een militaire afgang. Zo verging het Napoleon I, Napoleon III, tsaar Nicholas II (in Wereldoorlog I), Mussolini, Hitler, de Griekse kolonels en Argentijnse dictator Videla. Moge het zo ook Poetin vergaan.

Blom, Philipp: De onderwerping

De Bezige Bij, 351 pagina's
door **Enno Nuy**

Het zijn vooral de westerlingen die in Genesis de mens buiten de natuur plaatsten. De Chinese filosofische tradities vertellen ons dat de weg aangeeft hoe en waarheen de natuur gaat. Ik denk niet dat de partij van Xi Jiping nog heel veel opheeft met de filosofische tradities, maar dit terzijde. De meeste samenlevingen, met uitzondering

van het christelijke Westen, beschouwen mensen als deel van een gesloten systeem. En daar is of was het ondenkbaar dat de mens boven de natuur zou staan. Maar het is een misverstand te denken dat pas in Genesis de mens boven de natuur werd geplaatst. Op vazen uit de Uruk-tijd, ongeveer 3200 tot 2900 vóór onze jaartelling, zien we al dat goden aan de top staan, daaronder de mensen, daaronder de dieren, vervolgens de planten en helemaal onderaan zien we de golven van de aardse wateren. En we vinden een nog vroegere versie van de onderwerping van de natuur in het Gilgamesj-verhaal dat tot zes millennia vóór onze jaartelling dateert. In de Gilgamesj komt al het verhaal van de ark voor, hier gebouwd door Oetnapisjtim. En ook het Bijbelse verhaal van Eva die de verboden vrucht eet (dat dat een appel zou zijn is pas later verzonnen) wordt voorafgegaan door het verhaal van

de godin Inana die heel wat eerder dan Eva, leunend tegen een boom een vrucht aanneemt van een slang. En koning Sargon van Akkad wordt ver voor Mozes in een mandje de rivier opgeduwd. En Gilgamesj is de grote onderwerper die alles en iedereen overheerst maar uiteindelijk niet zijn zin krijgt.

Klimatologische omstandigheden speelden een grote rol bij het onderwerpen van de natuur, maar in het algemeen gaat men ervan uit dat mensen planten en dieren domesticerden tijdens de overgang naar de agrarische samenleving en belastingheffingen met name op graan hun intrede deden. De wereld bestaat uit heersers en beheersten maar zelfs de koningen moesten offeren aan de goden boven hen. En de natuur bestond alleen als bedreiging of hulpbron. En zo weerklinkt Gilgamesj in de bijbel, Odysseus, Parsifal en Faust. Alles is van alle tijden. Sommige wetenschappers gaan ervan uit, onder meer op basis van opgravingen in Knossos, dat de pre-agrarische samenlevingen, of tenminste de samenlevingen voorafgaande aan de grote vloed, primair matriarchaal waren, tot dat patriarchale landbouwers de positie van de vrouw ondermijnden en uiteindelijk vernietigden en verdrongen uit het collectieve geheugen. In Deuteronomium wordt dit laatste nog eens uitvoerig beschreven. De christelijke god deed er alles aan een hele cultuur te vernietigen. Maar zekerheid omtrent dat beeld van een matriarchale structuur van vroege samenlevingen hebben we beslist niet.

De eerste kunstuitingen die bewaard zijn gebleven, zijn zonder meer aan te merken als meesterwerken. Die mensen zijn ook op andere gebieden niet dom geweest, ook al was hun kennishorizon beperkter dan die van ons. Maar wanneer overheersing van man over vrouw of mens over dier is begonnen weten we gewoon niet. We weten wel dat godinnen al relatief snel uit het Pantheon verbannen werden. Maar ook uit de grottekeningen kunnen we niet afleiden dat de mens zich boven de natuur verheven voelde. Was Assurbanipal die leefde van 669 tot 631 voor onze jaartelling de eerste heerser die alles en iedereen in zijn enorme rijk onderwierp? In de Babylonische ballingschap werden de Judeeërs joden en dat is tevens de periode dat de vijf boeken van Mozes, de Thora en een deel van de bijbel door geleerden werden geconcipeerd. Vol met herhalingen en tegenstrijdigheden maar dat was onvermijdelijk omdat iedere gemeenschap zich in die teksten moest kunnen vinden.

Goddelijk gedachtegoed

Dat hele verhaal van de goden die mensen schiepen om hen voor zichzelf te laten werken, hun teleurstelling over diezelfde mensen en hun straf in de vorm van een zondvloed, het bestond allemaal al in het Babylonische rijk. De christelijke god was wraakzuchtig en jaloers en hij was het die de mens in Genesis de opdracht gaf de aarde te onderwerpen en te heersen "over de vissen der zee, en over het gevogelte des hemels, en over al het gedierte dat op de aarde kruipt!" En er bestaat geen twijfel over de gebruikte termen, Blom toont ondubbelzinnig aan dat er

geen sprake is van 'lost in translation'. Het waren de gelovigen in de christelijke God die het onderwerpen van de natuur als eersten opschreven. Hoe het ook zij, het succes van die christelijke god was onmiskenbaar en bij mijn weten is nooit onomstotelijk vast komen te staan hoe dat eigenlijk mogelijk was. Wat was er nou zo uniek aan zo'n onbeduidende sekte dat dat goddelijke gedachtegoed uit kon groeien tot een van de twee wereldgodsdiensten?

Augustinus was een losbol die zich uiteindelijk tot de christelijke leer bekende en ook hij meende dat de mens alle aardse wezens beheerst. Omdat de mens intelligentie bezit en het dier niet. En vergeet niet: het dier kruipt (vogels ook?) en is dus onderdanig aan de rechttop gaande mens! Had Augustinus zich jarenlang tien slagen in de rondte geneukt, nu raakte hij bezeten door de gedachte aan de zonde van de wellust. Augustinus is de geestelijk vader van de preutsheid en de schaamte en tot de dag van

vandaag lijdt de mens daaronder! En hij was ook nog eens de aartsvijand van de menselijke nieuwsgierigheid want hij wist heel goed dat de mens door de ratio wel eens op heel andere gedachten zou kunnen komen dan de door god uitgestippelde weg. Hoe het ook zij, met het christendom triomfeerde ook het idee van de onderwerping van de natuur, aldus Blom. En al heel erg snel bleken de piketpalen van het kerkelijke mensbeeld en de verhouding tot de natuur definitief geslagen.

Aanvankelijk werd Christus vooral voorgesteld als pancrator en kosmokrator, een beeld dat pas na de pestepidemieën verdrongen werd door de lijdende verlosser aan het kruis. In zijn strijd tegen de wellust castreerde Origenes zichzelf, anderen gaven zich over aan ascese. Dan volgt een prachtig verhaal over de val van Icarus aan de hand van een (kopie van een) schilderij van Pieter

Brueghel de Oude. En even zo fascinerend is de geschiedenis van de Chinese gecastreerde moslim Zheng He, vlootadmiraal tijdens de Mingdynastie, die leefde van 1371 tot 1433 of 35. Blom laat zien waarom de handelsroutes vanuit Europa naar de Oriënt zo succesvol waren: dat was alleen mogelijk dankzij de vrijwillige terugtrekking van de Chinezen uit de handel over zee.

Ook al verschillen het Confucianisme en Taoïsme hemelsbreed van de christelijke leer van het 'onderwerp de aarde', toch gingen beide beschavingen op tamelijk identieke wijze met hun natuurlijke hulpbronnen om. Ook in de Oriënt sneuvelde biodiversiteit, ook hier een intensieve landbouw en uitbuiting van natuurlijke hulpbronnen.

En ook het Ottomaanse rijk liep tegen schaalproblemen aan. Hoe groter een rijk, hoe zwaarder de inspanning om alles onder controle te houden. De Ottomaanse vloot heerste vooral op de Middellandse Zee en bezat zodoende geen havens aan enige oceaan. De Europeanen hadden wel zulke havens en bereikten een definitief voordeel toen de route om Zuidelijk Afrika werd ontdekt. Buitendien bedienden de Europese legers zich meer en meer van vuurwapens, waarvan de ontwikkeling in het Ottomaanse rijk ver achterbleef omdat men in die con-

treien voornamelijk tegen ruitervolken streed waartegen vuurwapens weinig konden uitrichten. Daarnaast beginnen de Ottomanen zowel in 1485 als 1515 de kapitale blunder te bepalen dat er geen boeken meer gedrukt mochten worden. De moderniteit moest uit de buurt gehouden worden, de islam stond op traditie en wantrouwen de nieuwsgierigheid en wetenschap.

Domheid

In Europa kon geen groot rijk ontstaan, er waren teveel koningen en keizers, zodat zich na de val van het Romeinse rijk geen schaalproblemen meer voordeden. En al die elkaar beconcurrerende rijken en rijkjes zorgden er ook nog eens voor dat oorlogstechnieken en vuurwapentechniek snel innoveerden. Tussen 1400 en 1500 werd er in Europa ieder jaar wel ergens gevochten en oorlog is de vader van alle dingen. Zelfs Descartes berekende kogelbanen als militair voor hij als filosoof zijn eerste bedensels produceerde. Inmiddels begonnen in Europa de verschillende christelijke kerken en sekten

elkaar te vuur en te zwaard te bevechten. Er werd over en weer wat afgemoord uit naam van telkens dezelfde God! En natuurlijk ontkomen we niet aan Descartes (1596-1650) die in zijn onmetelijke domheid bleef volhouden dat dieren niet konden voelen en dat hij dus straffeloos de meest wrede experimenten met hen kon uithalen. Over onderwerping van de natuur gesproken! Descartes zag alleen het intelligente gebruik van taal als bewijs voor een ziel (en dus gevoel) en dat konden dieren niet leveren. Zelfs de in Cambridge docerende filosoof Henry More (1614-1687) kon hem niet op andere gedachten brengen. Twee generaties eerder had Montaigne (1533-1592) echter al laten zien dat de animale domheid het er in alle opzichten beter van af bracht dan de goddelijke intelligentie van de mens. Maar die woorden waren aan de idioot Descartes niet besteed!

En natuurlijk kunnen we ook niet om Spinoza (1632-1677) heen. God is overal, God is natuur en natuur is God. Maar als dat zo is, als God en natuur inwisselbaar zijn, dan is de wereld dus volmaakt en hoeft zij geen ander doel na te streven dan te gehoorzamen aan de eigen orde. Dus het leven en de natuur verwijzen naar niets anders dan zichzelf. Dat trekt de mens echter niet, die heeft allang in de hemel het heilige doel gezien, liever de gemakkelijke illusie dan de ongemakkelijke waarheid. Spinoza bekritiseerde niet zozeer God als wel de domme mens. Toch werd hij door de Joodse gemeenschap verstoten en de theologen van zijn tijd verklaarden dat het denken van Spinoza het door de duivel zelf geschreven gebroed van de hel was.

En natuurlijk kunnen we ook niet om Spinoza (1632-1677) heen. God is overal, God is natuur en natuur is God. Maar als dat zo is, als God en natuur inwisselbaar zijn, dan is de wereld dus volmaakt en hoeft zij geen ander doel na te streven dan te gehoorzamen aan de eigen orde. Dus het leven en de natuur verwijzen naar niets anders dan zichzelf. Dat trekt de mens echter niet, die heeft allang in de hemel het heilige doel gezien, liever de gemakkelijke illusie dan de ongemakkelijke waarheid. Spinoza bekritiseerde niet zozeer God als wel de domme mens. Toch werd hij door de Joodse gemeenschap verstoten en de theologen van zijn tijd verklaarden dat het denken van Spinoza het door de duivel zelf geschreven gebroed van de hel was.

Verlichting

En met de Verlichting kreeg de onderwerping van de natuur simpelweg een seculiere aankleding. Maar als het mogelijk was zonder christendom moreel te leven en de

natuur te verklaren zonder zich op god of de bijbel te beroepen, waar is god dan nog goed voor? Op Allerheiligen 1755 voltrok zich de afschuwelijke aardbeving in Lissabon, al snel gevolgd door een vernietigende tsunami. Hoe kon een goede god zo iets steeds laten gebeuren? De aardbeving werd al gauw een geestbeving.

De Europeanen die Amerika binnenvielen waren er ook gauw uit. De eerste gouverneur van Massachusetts Bay Colony schreef: "Het land kent geen eigenaar en is nooit bemest of onderworpen geweest, en het behoort ieder toe die het wil bezitten en verbeteren". En volgens

Jefferson hadden de oorspronkelijke inheemse bewoners zichzelf tot slaaf gemaakt! Voor wie het nog niet wist: Amerika is een treurig en misdadig misverstand.

Voltaire schreef dat aan elke zak suiker slavenbanden kleefden maar dat weerhield hem er niet van te investeren in die suikerplantages. Moraal?

Ook Rousseau wordt in dit verband nog maar eens geciteerd: "De ware grondlegger van de burgerlijke maatschappij was hij die als eerste een stuk grond omheinde en zich verstoutte te

zeggen "Dit is van mij" en onnozelaars trof die hem geloofden". Overigens blijkt uit archeologische vondsten dat ook jager-verzamelaars privé-eigendom kenden.

En kijk toch eens hoe verbluffend gemakkelijk de grote Hegel (1770-1831), die ook onzin debiteerde over de verhevenheid van de (Europese) mens boven de natuur, over elke aanranding tot nuancering heen sprong en het meest schandalige vooroordeel uit de geschiedenis produceerde: "Uit al die meermalen aangevoerde trekken blijkt dat het de bandeloosheid is die het karakter van de negers kenmerkt. Die toestand kan geen ontwikkeling en vorming doormaken, en zoals we hen nu zien, zijn ze altijd geweest". Dit is werkelijk onvergeeflijk en wat mij betreft mag Hegel samen met Descartes verbannen worden naar de eeuwige mestvaalt van onze geschiedenis.

En toen Kant in 1764 als jongeman een neger tegenkwam en een discussie over kunst begon oordeelde hij al snel: "Die vent was van top tot teen helemaal zwart, een duidelijk bewijs dat wat hij zei dom was". Hup, laat Kant Hegel en Descartes maar gezelschap gaan houden. Grote denkers, menen wij, maar hun stompzinigheid is onvergeeflijk.

Wetenschap en vernietiging

Namen de wetenschappen sinds de Verlichting een enorme vlucht, dat veranderde niets aan de verhevenheid van de mens boven de natuur. Je kunt hoogstens zeggen dat het zwaartepunt van een moraaltheologisch standpunt verschoof naar een meer wetenschappelijk. En ofschoon Darwin de mens van de troon stootte waarop de bijbel hem geplaatst had, meende ook deze grote wetenschapper dat de Afrikaner dichter bij de apen stond dan bij de mensen! En het behoeft nauwelijks nog nader betoog om je te realiseren hoezeer de industriële revolutie de over-

Zheng He bracht voor het eerst een giraffe naar China.

heersing van de natuur in de hoogste versnelling slingerde.

Maar in de moderniteit gebeurde er iets afschuwelijks. Beheerste de mensheid tot dat moment de natuur, nu had ze via haar militair-industrieel complex wapentuig ontwikkeld waartegen de mens zelf niet meer bestand was. Zijn onze machines de nieuwe goden, die de mens ook de onderwerping van de natuur uit handen nemen? Wel, met algoritmes en kunstmatige intelligentie is de mens hard op weg zichzelf overbodig te maken.

Niettemin raast de mens voort en poogt het universum te doorgronden, te begrijpen, te doorvorsen en beheersen. En communist of kapitalist, de mens denderde maar door in zijn ijver de aarde te onderwerpen en daarmee kapot te maken. Tot de dag van vandaag werd de koers nimmer verlegd. Er zijn geen signalen dat het beter gaat, dat we onszelf door hebben. Of zoals Blom het uitdrukt: de curve van het menselijk succes, de geslaagde onderwerping, wijst in de richting van de vernietiging.

Ons psychogram

Even dachten we met Fukuyama dat het liberale gedachtegoed het pleit in haar voordeel had beslist. Niets is minder waar. Het illiberale denken neemt hand over hand toe en het Westen heeft noch Libië, noch Afghanistan noch Irak kunnen overtuigen van de klaarblijkelijke voordelen van de westerse democratie.

Een van de mooiste zinnen uit dit boek: “Het Westen heeft lang de doctrine van de onderwerping als leidraad gehad, tot het gebruik van aardolie de successen exponentieel liet exploderen, sneller dan de mogelijkheden tot reflectie.” Wat kan ons nog redden, welk idee, welk narratief?

Hoe heerlijk is het om bij Montaigne te lezen: “Is er iets groteskers denkbaar dan dat zo’n zielig armzalig schepsel, dat nog niet eens zichzelf in de hand heeft en aan alle kanten kwetsbaar is, zich heer en meester noemt van het heelal, terwijl hij daar zelfs het geringste deel nog niet van kent, laat staan dat hij het kon gebieden?”

Met de relativiteitstheorie en de kwantumfysica hebben we het tijdperk van de empirische waarneming verlaten en we merken daar nog bij op dat de kwantummechanica in essentie contra-intuïtief is. Voeg daar aan toe de cybernetica, mycologie, de bestudering van het microbi-

oom, de epigenetica, en we realiseren ons steeds meer dat we ons eigen psychogram drastisch moeten gaan herschrijven.

Maar onontkoombaar dringt zich aan ons op dat we bezig zijn onszelf onderuit te schoffelen. De klimaatcrisis is de voorbode van slecht nieuws, vertelt ons de kroniek van een naderende dood, heftig ontkend door ongeveer de helft van de menselijke samenleving, immers een *inconvenient truth*. Blom gaat in deze meer dan voortreffelijke studie niet in op de essentie van het tot nog toe meest succesvolle maar uiteindelijk ook meest dodelijke economisch paradigma: het kapitalisme blijkt een jammerlijke mislukking, het primaat van de vrije markt maakt niet slechts dat we in eigen voet schieten maar dwars door het hart.

Hoe het ook zij, de maakbaarheid, de beheersing van de natuur blijkt nu een fabel van epische omvang. De mens die offerde aan de goden, de mens die de metaforische taal van het animisme sprak, leek zich meer bewust van de diepe band met de wereld om hem heen dan de natuurwetenschappelijke mens die geneigd is zich niet meer te realiseren dat het geheel meer is dan de som der delen.

In zijn helaas wat schematisch slothoofdstuk bepleit Blom dat de mens eindelijk eens de theologische coulissen van de Verlichting afbreekt, het lineaire toekomstdenken opgeeft, de vooruitgangsgedachte verlaat. Wij mensen hebben een beeld nodig, een narratief dat we de moeite waard vinden. Alleen een wereld waarin wij beseft hebben van de wederzijdse verwevenheid op alle denkbare niveaus en de verbondenheid die daarbij hoort, heeft kans van slagen. Blom blijft hier jammer genoeg vaag maar misschien is het ook niet redelijk om meer van hem te verwachten. Zoals Adam en Eva uit het paradijs werden verdreven, zo moet homo sapiens uit haar biotoop van onderwerping van de natuur worden verbannen. Maar hoe doen we dat in de moderne dichotomie? Juist nu het erop aankomt dat de menselijke soort zich in moet spannen voor meer draagkracht voor een gezamenlijk verhaal, zijn we dieper dan ooit verdeeld door *fake news*, *alternative facts*, algoritmes en AI. Ach, beklagenswaardige mens, Philipp Blom schreef een prachtig boek over u. Paarlen voor de zwijnen?

Vijand van de open samenleving: Alexander Doegin door Floris van den Berg

Het individu is niets, de samenleving is alles. Alexander Doegin

Met walging zet ik mij aan de bespreking van de weezinwekkende, immorele en paranoïde politieke filosofie van de Russische filosoof Alexander Doegin (1962). Doegin is een oorlogshitser, voor wie slachtoffers, of ze nu Russisch zijn of niet, volstrekt irrelevant zijn. Hij is een psychopaat die geen empathie heeft met slachtoffers en nabestaanden. Hij is een megalomane man. Hij heeft levensgevaarlijke ideeën en het enge is dat hij invloed heeft op Poetin die het niet bij ideeën houdt, maar die in Oekraïne bezig is met een oorlog tegen het Westen.^[1]

De Nederlandse politiek filosoof en Spinozakenner Victor Kal nam de moeite om het omvangrijke oeuvre van Alexander Doegin door te ploegen, om

zijn werk inzichtelijk te maken en te bekritisieren wat resulteerde in het boek *Poetins filosoof. Alexander Doegin* (2023). Doegin is geen obscure academisch filosoof (dat ware beter geweest). Hij is een publiek intellectueel die dicht tegen de macht aanschurkt. Zijn boek *Grondslagen van de geopolitiek* was niet alleen een bestseller, het wordt in Rusland ook in het onderwijs gebruikt, inclusief de Academie van de Generale Staf (p. 12).

Multipolaire wereldorde

Voor onze neus voltrekt zich in Rusland sinds de oorlog die Poetin ontketende in Oekraïne, een conservatieve revolutie waarin de vrijheid van expressie aan banden wordt gelegd. Wanneer Poetin 'traditionele waarden' propageert, dan impliceert dit de verwerping van het individualistische individu, alsook van de liberale samenleving die borg staat voor de open ruimte waarzonder dat individu zich niet in vrijheid kan bewegen. Voortaan wordt in Rusland van het individu verwacht dat het zich identificeert met het vaderland, met de kerk en met het gezin. (p. 19)

Met de kerk wordt de Russisch-orthodoxe kerk bedoeld en met het gezin het traditionele gezin inclusief de traditionele rolverdeling. Het nieuwe illiberale Rusland moet niets hebben van de homo-emancipatie. Ik heb altijd (Hegeliaans) gedacht dat de geschiedenis zich ontwikkelt in de richting van meer vrijheid (en welvaart). Het is een schok om te zien dat de immorele achterlijkheid weer wordt binnengehaald. Kal wijst erop dat er in de liberaal-democratische Weimar Republiek tussen de twee wereldoorlogen een hausse aan illiberale politieke denkers opkwam die de liberale democratie juist als morele regressie beschouwden. In Nederland anno nu is Sid Lukkassen een illiberale conservatief die in deze traditie past. Thierry Baudet omhelst deze denkers ook, en heeft Lukkassen als (informele) huisfilosoof van FVD omhelsd.

Doegins filosofie draait om het idee van de zogenaamde 'multipolaire wereldorde', waarin verschillende machtscentra bestaan, vanuit Rusland gezien naast de Verenigde Staten. Hij gelooft dat elk land een eigen unieke identiteit heeft en dat deze identiteit moet worden beschermd tegen globalisering. Volgens hem is de westerse liberale democratie een bedreiging voor de traditionele Russische normen en waarden. Hij is van mening dat een nieuwe politieke en culturele orde nodig is om deze nationale tradities te beschermen. Doegin pleit zodoende voor een illiberale autoritaire staat en een versterking van de nationale soevereiniteit. Hij propageert een hiërarchische en organische samenleving, waarin de persoonlijke vrijheid van het individu ondergeschikt wordt gemaakt aan de nationale belangen.

Totalitarisme

In 1946 publiceerde filosoof Karl Popper zijn beroemde boek *The Open Society and its enemies* waarin hij betoogt dat het totalitarisme van het communisme, fascisme en nazisme niet uit de lucht kwam vallen, maar diepe wortels heeft in de westerse filosofie. Popper laat zien dat de politieke filosofie van Plato, Marx en Hegel vijandig staat tegenover individuele vrijheid en het idee van een liberale democratie. Hij betoogt dat de politieke idealen van deze filosofen leiden tot de gruwelen van de totalitaire onderdrukking van het nazisme, fascisme en commu-

nisme waarbij individuen alleen kunnen bestaan voor zover ze het nationaal belang dienen, en waarin het welzijn noch de vrijheid van individuen wordt gerespecteerd. Poppers werk past in het project van de Verlichting waarin de emancipatie van het individu centraal staat. De slogan van de Verlichting, *ni dieu, ni maître* (god noch meester) duidt op de bevrijding van het individu uit de bevoogding van religie en staat. In de Verlichting komt het idee boven dat de staat er zou moeten zijn voor de belangen van alle burgers en dat die zichzelf via een democratie besturen. De Verlichting heeft kritiek op tradities in zoverre die de vrijheid van het individu beknotten – en dat is een groot deel van de (religieuze) tradities. Doegin omarmt echter de politieke filosofie van Plato, volgens Kal, 'met het platonisme gewapend heeft het traditionalisme gemakkelijker toegang tot de academische wereld.' (p. 117)

De liberale democratie is vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw in een aantal westerse landen gerealiseerd, zoals in België en Nederland. Voor het eerst in de geschiedenis van de mensheid zijn mensen vrij om zelf vorm te geven aan hun leven, te experimenteren met levenskunst, vrij van dwang en religie. Dit is bijna een gerealiseerde utopie. Op tal van indices scoren deze liberale democratieën het best: hoogste onderwijsgraad, laagste kindersterfte, hoogste geluksbeleving, laagste corruptiegraad, beste sociale voorzieningen, lage criminaliteit, hoog vertrouwen in de overheid enzovoorts. Je zou het niet geloven wanneer je de zure en zeurende columnisten, praatprogramma's, collega's en, bovenal, cultuurfilosofen hoort roepoeteren – in navolging van Spengler – hoe beroerd het met het Avondland gesteld is.

Denkers als Doegin demoniseren individualisme en liberalisme door de angst voor nihilisme op te roepen. Nihilisme is de opvatting dat er geen (absolute) normen en waarden zijn en dat er geen zin te ontwaren is in het bestaan of in het leven. Liberalisme is een dunne politieke theorie, zonder een levensbeschouwelijke basis. Dit leidt tot de misvatting dat liberalisme nihilistisch is; dat is niet het geval. Liberalisme is levensbeschouwelijk neutraal. Liberalisme omhelst levensbeschouwelijk pluralisme en levensbeschouwelijke autonomie: individuen mogen zelf bepalen wat hun levensbeschouwing is. De levensbeschouwing die het beste aansluit bij liberalisme is humanisme, maar er zijn ook gelovige liberalen. Er zullen best nihilisten zijn, maar uit zichzelf is liberalisme niet nihilistisch en een meerderheid van de liberalen koestert juist een positief en optimistisch mens- en wereldbeeld. Doegin is geobsedeerd door het nihilisme.

Nog liever vasthouden aan slechte tradities en onware geloofsopvattingen dan te vervallen tot nihilisme (wat dus een stropop-drogreden is).

Machtsblokken

Doegin denkt eschatologisch: de wereld beweegt zich in de richting van een eindstrijd tussen Goed en Kwaad. Het Kwaad is volgens hem de Moderniteit van het Westen (democratie, individualisme, liberalisme, emancipatie van de LHBTQetc-gemeenschap). Hij wil de geschiedenis een handje helpen door oorlog tegen het Westen op te hitsen. In de ideale, multipolaire wereld, is Rusland één van de grote machtsblokken, samen met China (en wellicht India), die het traditionele, illiberale nationalisme omhelzen en een blok vormen tegen de Moderniteit van het Westen. Doegin is geen democraat die zich iets aantrekt van wat het volk vindt: hij meent voor het volk te kunnen bepalen dat de Moderniteit afgewezen moet worden. Dat de doorsnee Rus juist blij is of was met die vrijheid, interesseert hem niet. Doegin lijkt niet te beroerd om, als een Stalin, de goelags weer te openen en de binnenlandse oppositie uit te bannen. Het politiek ideaal staat boven alles: *Het individu is niets, de samenleving is alles*.

Kal wijst erop dat Doegin niet alleen een theoreticus is, maar ook een strategie heeft om ten strijde te trekken tegen de Moderniteit. De slinkse werkwijze van de KGB strekt daarbij tot voorbeeld. Vergeet niet dat Poetin ook een KGB-agent was. Kal schrijft: 'Je begint met het rekruteren van een geschikte elite (in binnen- én buitenland): daarna zet die elite het volk gewiekst, brutaal en autoritair naar zijn hand – precies zoals het heden in Rusland gaat.' (p. 40) Ook in rechtsextremistische kringen krijgt Doegin gehoor. In de opvattingen van Baudet kan men overeenkomsten zien met het nationalisme, traditionalisme en extremisme van Doegin. Kal wijst erop dat in Nederland de Russische invloed op FVD zichtbaar is. Zo prijst Baudet Poetin de lucht in, ook na de inval in Oekraïne.

Kal beschrijft de warrige paden die Doegin bewandeld heeft. Doegin heeft zich met allerhande extreemrechtse complotdenkers ingelaten, maar gaat zijn eigen, grillige koers. Eén van die complottheorieën is het bestaan van een noordelijke, boreale traditie – een vaag, maar duidelijke extreemrechts concept, waar Baudet ook naar verwees in zijn overwinningsspeech van de provinciale staten in 2019. In 1991 was Doegin betrokken bij een coup poging tegen Gorbatsjov. Klaarblijkelijk zonder enige juridische consequenties. Eén van de meest afstotelijke aspecten van Doegins denken is zijn expliciete waardering voor het nationaalsocialisme (nazisme) in zijn tekst *Fascisme, zonder grenzen en rood* (1997).

Onderwerping

Doegin streeft naar onderwerping, niet naar emancipatie. Hij wil een kruistocht tegen het liberalisme. En: 'Amerika moet vernietigd worden'. Doegin streeft weliswaar naar een multipolaire orde, maar wel een zonder dat Amerika (of het Westen) daarin een rol speelt. Kal stelt helder: 'Mocht het [modernisme/liberalisme] inderdaad zo verschrikkelijk zijn [...] dan vraag je je af waarom we geen stroom vluchtelingen zien die zich vanuit Europa richting Rusland beweegt, om daar een goed heenkomen te zoeken.' (p. 60) Migranten bewegen van armoede naar

rijkdom en van onvrijheid naar vrijheid. Het Westen trekt migranten aan – ook degenen die zelf moderniteit afwijzen (als orthodoxe gelovigen).

Doegin maalt niet om economie of sociale aspecten. Hij is in de ban van een afschuwelijk waanidee dat hij aan de wereld wil opdringen waarmee hij een bloedbad aanricht en mensen ketent aan hun tradities en de vrijheid beknot. 'Wat Doegin bezighoudt is überhaupt niet het wel en wee van mensen in hun dagelijks leven.' (p. 62) Dat er ook ecologische problemen zijn is aan Doegin totaal niet besteed. Nergens rept hij erover. Hij is een levensgevaarlijke bloeddorstige waanzinnige die desalniettemin gehoor vindt, ook bij mensen die zich wentelen in de vrijheid en verworvenheden van de Moderniteit.

In een liberale democratie is er door middel van persvrijheid controle op de overheid. Waarheidsvinding is een centrale waarde in de liberale democratie. In een autoritaire samenleving waar Doegin naar streeft, heeft de staat controle over de media die in dienst staan van de ideologie van de staat. Er is hier geen onafhankelijke waarheidsvinding. Zonder toegang tot (eerlijke en correcte) informatie kunnen burgers zich geen oordeel vormen over de maatschappij.

Doegin is een opportunist die zich niet bekommert om consistentie en coherentie – al houdt hij wel consequent vast aan zijn ideaal van oppositie tegen de Moderniteit. 'In het rijk van de leugen is taal zonder gewicht en geschiedvervalsing een kleinigheid.' (p. 116)

Voor iedereen die denkt dat Oekraïne het enige militaire doel is van Rusland, is het verstandig om te lezen wat Doegin voor ogen heeft wat betreft landen die deel uit zouden moeten maken van de Russische federatie: Finland, Moldavië, Wit-Rusland, Roemenië, Macedonië, Griekenland, Servië. (p. 160). Doegin wil de hele geopolitieke situatie omgooien. Doegin ziet Japan graag weer als de agressief expansionistische macht van de jaren dertig. Hij wil – net als de islamitische conservatieven – Amerika ten gronde richten. Er moet volgens deze opposanten een einde komen aan de culturele (en morele) hegemonie van Amerika. (p. 161).

Doegin heeft schijt aan wat de mensen die het betreft, zelf vinden. Voor hem is het waanidee in zijn hoofd belangrijker dan het leven en leed van mensen – of het er nou miljoenen zijn of niet. Dit is een verachtelijk idee. Het is een godvergeten schande dat er mensen zijn die dit aanhangen. En dat er filosofen zijn met deze opvattingen is een smet op de filosofie die niet weggepoetst kan worden. Als zulke verachtelijke ideeën het resultaat van filosofen zijn, zouden we dan niet beter af zijn zonder filosofie? Als Doegin goochelaar was geweest of detectiveschrijver was de wereld beter af geweest. Studeren, lezen en schrijven, debatteren is niet goed in zichzelf. Ik vind dat Doegin bestudeerd moet worden – zoals Kal doet – om hem te weerleggen en niet, zoals in FVD kringen gebeurt, om met zijn opvattingen te flirten.

[1] In Filosofie Magazine stuitte ik op het artikel 'De man achter Ruslands schimmige wereldpolitiek' door Eduard ten Houten uit 2012. De tijd die verstreken is tussen 2012 en 2023 laat zien dat het niet bij ideeën is gebleven. Ten Houten definieert de Doegin-doctrine als volgt: '[...] de Amerikaanse wereldhegemonie moet worden gebroken, en dat Rusland de enige is die dat kan.'

DE AUTEURS EN VERTALERS VAN DIT NUMMER

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Hoe komen we van religie af*, *Beter weten - filosofie van het ecohumanisme* en *Het spook van Woke*.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, studeerde Sociologie en (deels) Rechten, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur, hoofdredacteur a.i., opmaker a.i.; donateur van Skepsis.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is redacteur van De Vrijdenker, studeert Staatsrecht en is autodidactisch student op het gebied van geschiedenis en politiek, is actief in de Vereniging Historisch Amstelveen en ondersteunt activiteiten voor ouderen met dementie.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oudvoorzitter van De Vrije Gedachte. Zijn nieuwste boek heet *Je hebt gewonnen, Galileëer*.

R.C. Meyer (= Rudolf Charles d'Ablaing van Giesenburger) (Amsterdam 1826–1904) was uitgever en publicist. Een van de oprichters van tijdschrift en vereniging De Dageraad.

Enno Nuy (Aerdt 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

Jan Willem Nienhuys (Den Haag 1942) was universitair docent wiskunde (T.U. Eindhoven), is schrijver en vertaler en is secretaris van Skepsis en redacteur van Skepter.

Herman Reimes was als jongere een overtuigd christen fundamentalist. Ontkeerd tijdens zijn tewerkstelling in een psychiatrische inrichting (als gewetensbezwaarde dienstweigeraar). Werkzaam geweest als werktuigbouwkundig constructeur. Gaf na zijn veertigste regelmatig liederenrecitals als bariton. Als gepensioneerd ging hij schrijven over milieubehoud en religie en liet hij een vijftal boeken het licht zien, met als recentste *Realistisch omgaan met religie*.

Eelko de Vos (Den Haag 1971) is een Kubermetes cloud-engineer, ex-bestuurslid van de Stichting SF Report en de Stichting Hoogbegaafd! en heeft aan de TU Delft gestudeerd met als afstudeerrichting Kunstmatige Intelligentie.

Hans de Vries is in 1992 afgestudeerd als onderwijssocioloog aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en heeft in 2006 aan de Sheffield Hallam University zijn Master E-learning, Multimedia and Communication behaald. Als agoog, docent en onderzoeker werkt hij sinds 1981 in de onderwijswereld.

De kartoens zijn van de Turnhoutse cartoonist **Gie Campo** ("Gier").

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm hetzij op de website of Facebookpagina.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De

auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen. Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

De Vrijdenker 2023-05

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudowetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden